

1. ÚVOD

V dějinách umění středověku, zvláště v jeho časnějším období, se objevují jen zřídka jména samotných tvůrců jednotlivých uměleckých děl. Ta lze mnohem častěji spojit se jmény místa vzniku či se jmény zadavatelů. To byli převážně buď samotní panovníci či zástupci vysoké šlechty, nebo představitelé církevních institucí. Nejinak tomu bylo i na území českého státu v době vlády Přemyslovců – vedle přemyslovských knížat respektive králů, několika dalších významných rodů a klášterů se jakožto význační fundátoři uměleckých děl (a širěji bráno i obecně kultury) prosazují postupně i biskupové pražští a olomoučtí. Jako příklad lze uvést olomouckého biskupa Bruna ze Schauenburku, který vedle své výrazné politicko-církevní činnosti rovněž zakládal hrady, města a vesnice (i toto lze počítat jako svébytný a komplexní projev uměleckého díla), podporoval školu při katedrále, stýkal se s umělci a básníky; zasloužil se o výstavbu Olomouce a Kroměříže.

Biskupové stáli na hranici mezi šlechtou, z jejichž řad ostatně povětšinou pocházeli, a představiteli církve a kromě soukromého měli k dispozici také jmění církevní. Instituce pražského i olomouckého biskupství vlastnila rozsáhlý pozemkový majetek, roztroušený po území celé diecéze, každá oblast pak měla své hospodářské, ale zároveň i kulturní centrum, z něhož byla spravována.

A právě na tato správní centra pražské diecéze, která snad rovněž můžeme označit slovy vedlejší, venkovské rezidence či dvory, je zaměřena následující práce. Obdobím, které zkoumá, je konec 13. století. Toto

údobí leží již téměř v závěru přemyslovské éry; v čase mezi vládou dvou významných panovníků, Přemysla Otakara II. a Václava II., v době velkých změn, rozmachu a kulturního rozkvětu, ale i válek, strastí a hladomoru, kdy v čele pražské diecéze stál tehdy o něco mladší Brunův současník biskup Tobiáš z Bechyně, jenž bývá rovněž považován za významného fundátora.

Cílem této práce tedy je zjistit, která sídla v této době patří do souboru rezidencí pražské diecéze a jak asi mohla vypadat. Spolu s touto základní otázkou zkoumá práce rovněž otázky související, totiž problematiku „života“ těchto míst v konkrétní době, tj. kdo a jak tam žil a hospodařil a jak se tam podepsala osobnost konkrétního biskupa.

Při hledání odpovědí na naznačené otázky se text dotýká postupně několika oblastí. V první části je stručně popsána politická situace v českých zemích v době episkopátu biskupa Tobiáše z Bechyně a biskupova veřejná činnost. Další část je věnována problematice středověkého dvora a rezidence: otázce vymezení těchto pojmů a charakteru středověkého dvora a rezidence v aspektech živého společenství osob a zároveň sídla. Následující část práce se zabývá konkrétním vymezením jednotlivých mimopražských sídel biskupství a jejich popisem. Poslední část je pak zaměřena přímo na Tobiáše z Bechyně ve vztahu k těmto sídlům i všeobecně k jeho fundátorským aktivitám.¹

¹ Při zkoumání postavy biskupa Tobiáše a jeho doby je možno se opřít o několik důležitých pramenů: z Tobiášovy biskupské kanceláře pochází formulářová sbírka a zlomek vůbec nejstaršího urbáře dochovaného na našem území (vydáno Josefem Emlerem v roce 1881). Z kronik je pro tuto dobu nejpřínosnější tzv. *Výpravování o zlých letech* (FRB II). Literaturu k první části představují především různé práce Zdeňky Hledíkové, které se detailně zabývají situací středověké církve v českých zemích; úvahy o funkci a významu středověkého dvora lze čerpat u Ivana Hlaváčka (např. ve sbornících *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku* z roku 1999 či *Rezidence a správní sídla v zemích české Koruny ve 14.–17. století* z roku 2007). O samotném biskupu Tobiášovi existuje článek od

II. VENKOVSKÉ STATKY, DVORY A REZIDENCE PRAŽSKÉHO BISKUPSTVÍ ZA TOBIÁŠE Z BECHYNĚ

1. Biskup Tobiáš z Bechyně a jeho doba

Při hodnocení toho kterého dvora je nutno si jej nejdříve zasadit do příslušné doby a prostředí ve které se utvářel a působil. Tak před pohledem na dvůr biskupa Tobiáše je žádoucí si nejprve uvědomit, jaké konkrétní podmínky se podepsaly na jeho vzniku a fungování, a podívat se i na samu osobnost biskupovu a jeho působení na politické scéně své doby.

Krátce po smrti krále Přemysla Otakara II. roku 1278 umírá také jeho biskup Jan III. z Dražic. Nástupcem byl po něm v polovici listopadu téhož roku, svorným souhlasem kanovníků, „ač se velmi zdráhal“² zvolen Tobiáš z Bechyně, dosavadní kanovník pražský a probošt pasovský, pocházející z panského rodu Benešoviců.³ Obrat

Jaroslava Kadlece: *Bischof Tobias und die Prager Diözese während seiner Regierungzeit* z roku 1972.

Hlavní literaturou k druhé části byly historicko-zeměpisné studie Zdeňka Boháče a především encyklopedické dílo Karla Kučí: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (vydáváno od roku 1996); rovněž bylo použito několik regionálně zaměřených studií, a to především pro podrobně zpracovanou oblast Pelhřimovska – jedná se o práce Josefa Dobiáše a nověji Lenky Martínkové. K popisu jednotlivých dochovaných stavebních památek byla především použita kniha Dobroslava Líbala: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek* z roku 2001.

² FRB II, 335. „*se nimium refutante.*“ Česky dle BLÁHOVÁ / FIALA (edd.) 1974, 155 sq.

³ Biskup Tobiáš pocházel z panského rodu Benešoviců znaku zavínuté střely, který se odvozuje od jistého Beneše, který bojoval 1158 u Milána. Jeho syn Vok byl zakladatel rodu Benešoviců. Měl pět synů, kteří sloužili a někteří zastávali významné posty v královských službách – byli to Ondřej, Beneš ze Cvilína, Milota z Dědic, Čeněk z Kamenice a Tobiáš z Bechyně, biskup pražský, který zdědil po svém otci Benešovi a psal se z Benešova. Později rod nabyl hradu Bechyně (kde byli purkrabími Tobiášovi bratrančí Čeněk a Dobeš) a proto je

„ač se velmi zdráhal“ může zníti dosti věrohodně, uváží-li se, že po valnou část Tobiášova působení v biskupském úřadě panovaly v jeho diecézi rozbroje a války a že doba bezprostředně po jeho nástupu je nazývána „zlá léta“. Autoritativní vládce padl, jeho následník, králevic Václav je ještě dítě, vdova, královna Kunhuta, se utíká o pomoc tu k tomu, tu k onomu příbuznému a v zemi propuká chaos. „Dusné ovzduší, které vyznačovalo poměr králův ke značné části velmožných rodů českých, proměnilo se ve skutečný výbuch potlačovaných vášní, jakmile náhlá smrt králova přetřela pouto, vízící pěnivou nespokojenost. Kdož se jím cítili utlačeni, zdvíhají nyní směle hlavu a necouvají před pustým násilím“.⁴

Čechy byly svěřeny do správy markraběte Oty V. Braniborského, strýce mladého Václava. Přestože snad Ota přišel do Čech s dobrou vůlí a došlo i k pokusům o obnovu pokoje a dohodám (což dosvědčuje i bez nesnází proběhlá volba nového biskupa), k uklidnění poměrů nedošlo. Velká část panstva vůbec zemského správce neuznala a docházelo k mnoha výtržnostem. Velmi trpěl majetek církve: „zboží to lákalo odjakživa žádostivost rozličných světských sousedů, které jen silná moc královská zdržovala od rozličného šacování.“⁵

Nepokoj a zmatek v zemi byly také důvody k tomu, proč se nevydal nově zvolený biskup k svému vysvěcení do Mohuče, ale vyžádal si dispens od arcibiskupa, aby mohl být vysvěcen v Brně: „Téhož roku

uváděn jako z Bechyně. Mnozí další příbuzní získali rovněž významné duchovní či světské funkce, např. stejnojmenný Tobiášův strýc (který také založil minoritský klášter s rodovým pohřebištěm v Benešově) byl proboštem pražské kapituly. Prvá zpráva o biskupu Tobiášovi je z listiny z 6. února 1262, kde je zmiňován jako kanovník pražský a pasovský; dále pak postupoval coby probošt mělnický a pražský (viz KADLEC 1972). O biskupových předcích a celém benešovickém rozrodě také kniha Františka Dvorského: O starožitném panském rodě Benešoviců.

4 ŠUSTA 1935, 292.

5 ŠUSTA 1935, 293.

dne 21. února jel zvolenec Tobiáš, vzav s sebou z ctihodného sboru pražského kostela muže opatrné a vynikající rozvahou i vzdělané v písemnictví, totiž děkana pražského mistra Řehoře, probošta Tomáše, probošta Gotfrída a kanovníky pražské Vernhera, Oldřicha, Aleše, Dětricha, Petra, Zdeslava, Beneše, též jiné kaplany biskupského dvora, všechny úplně oblečené v nejnádhernější oděvy s pestrou podšívkou a v kuní kožichy, kromě toho oděv i urozené, rytíře a panoše svého dvora, vyšší střední a nižší, do zcela nových šatů, jež u každého označil znakem svých předků, tj. střelou zavinutou, na Moravu do města Brna k ctihodnému muži Brunovi, biskupu olomouckému, a byl tam povýšen na stupeň kněžství [...]. Nazítří byl vysvěcen na biskupa titulu pražského.“⁶ Když se však nově vysvěcený biskup vrátil do Prahy, nebyl vpuštěn na Hrad, aby mohl sloužit bohoslužbu ve svém katedrálním chrámu – markrabě Ota nebyl zrovna příkladem dobrého správce země. Nejenže nechal vyplenit svatovítský chrám, ale s jeho vědomím došlo k pokoutnému převozu královny vdovy Kunhuty se synem Václavem na Bezděz, kde byli násilně drženi.

Královnin dvůr se rozptýlil a Pražský hrad byl uzavřen – biskup Tobiáš tedy světil mši ve strahovském kostele, k první slavnosti u svatého Víta došlo až na jaře roku 1281. Tehdy se také uskutečnil pokus o stabilizaci

6 FRB II, 338., *Eodem anno IX Kal. Martii profectus est Thobias electus, assumptis ex honorabili coetu Pragensis ecclesiae viris providis et eminentioris discretionis atque literaturae peritioris, videlicet magistro Gregorio, decano Pragensi, Thoma praeposito, Vernhero, Ulrico, Alexio, Theodorico, Petro, Sdeslao, Benesio, canonicis Pragensibus, et allis capellanis episcopalis curiae, omnibus pretiosissimo indumento vario subducto vestitis plenarie et pellibus mardurinīs – nobilis etiam, milites domicellosque curiae suae superiores, mediocres et infimos vestivit ex integro cuiuslibet vestimentis, videlicet sagitta circumflexa in auribus signo progenitorum suorum insignio – in Moraviam in Brunnam civitatem ad venerabilem virum Brunonem, Olomucensem episcopum, ibique promotus est in gradum sacerdotii [...]. In crastino namque consecratus est in episcopum Pragensem tituli.*“ Český dle BLÁHOVÁ / FIALA, 1974, 155 sq.

neutěšených poměrů v zemi, ve které docházelo k neustálým třenicím, při kterých figurují jména Oty Braniborského, Jindřicha Vratislavského, Rudolfa Habsburského a řady členů domácí šlechty. Někteří z nich si však nakonec uvědomili, že je třeba dbát o věci obecné: „A hrozná zkáza země probudila v nich očistné uvědomění, že i oni potřebují krále, že jsou povinni vzít na se péči o dobro obecné, o zajištění státu.“⁷ Patrně o Vánocích roku 1280 se uskutečnilo jednání mezi markrabětem Otou, pražským biskupem, šlechtou a zástupci hrazených měst a hlavním bodem jednání byl návrat krále Václava a obnovení míru v zemi. Biskup Tobiáš se zde objevuje jakožto čelný zástupce země. V květnu roku 1281 se pod jeho vedením sešla další schůzka v dominikánském klášteře svatého Klimenta v Praze a přítomné panstvo se zavázalo zachovávat mír, nechránit násilníků a škůdců a dostávat spravedlnosti. Slíbili také vrátit statky královské a duchovní a vymáhat práva podle zákonů a zbořit či dodatečně schválit nedovoleně vystavěné pevnosti (*munitioem*) a nestavět nové. Účelem schůzky bylo podpořit poručenskou vládu Oty Braniborského a uklidnit poměry v zemi, která „vydaná nebezpečstvím, se hubí ohněm a loupežemi“ a v níž „vesničané se utíkají do tvrzí, protože ti, kdož chodili mimo hradby, zakoušejí různá nebezpečství a hynou...“ Hynou i dědiny a „města scházejí a hrady, vzájemně se ničíce, upadají.“⁸ K těmto hrůzám se přidal ještě velký hladomor: „Po králově smrti na třetí léto/ byl hlad v Čechách. Pravie, to léto bylo samým Bohem proketo,/ že liudie mrchu liudskú, i své děti jediechu./ Až hróza byla,

7 ŠIMÁK 1925, 469.

8 FRB IV, 17. „*Totaque terra subiecta periculis per incendium destruitur et rapinas; in villis habitantes ad municiones confugiunt, quia qui vagantur extra menia, molestiis variis afficiuntur et perunt... Villae pereunt, civitates deficiunt, castra quoque mutuo se destruendo succumbunt.*“ Česky dle BLÁHOVÁ/ FIALA (edd.) 1976, 43.

tako velmi mřiechu, / že v každém městě vóz bieše, /ten jiného nečinieše,/ jedno že umrlčě vozieše,/ po jednu více než desět v dól uvrzieše.“⁹

Následující roky se však konečně začaly věci obracet k lepšímu, nejenže úroda již byla slibnější, ale rovněž se vrátil do země a do Prahy mladý král Václav, což bylo chápáno a náležitě oslavováno jakožto dobré znamení. Na jeho návratu, kterému předcházela zdlouhavá vyjednávání, měl značnou zásluhu právě pražský biskup. V těsné Václavově (a Kunhutině) blízkosti se ale také vyskytuje a záhy dostává výrazně do popředí postava Závíše z Falkenštejna z rodu Vítkovců. Závíš se ujal správy dvora a obklopil se svými příznivci. Spor mezi jeho lidmi a mezi „hejtmanskými veterány z Přemyslových dob“,¹⁰ vyvolává domácí válku. Mezi ode dvora vytlačenými pány jsou i příbuzní Tobiáše z Bechyně a jeho sympatie byly nepochybně na jejich straně. Do spletitých poměrů se navíc připojuje mladá Václavova manželka Guta a její habsburští příbuzní. Na konci pochmurného desetiletí, plného rozbrojů, ale Závíšova hvězda upadá a nakonec v roce 1290 padá i jeho hlava. Padá ovšem hlava i v protilehlém táboře, popraven je Čeněk z Kamenice, bratr Tobiášův. Jemu samému zbývalo jen šest let života, ty však již mohl strávit v relativním klidu a soustředit se na správu a obnovu diecéze i svého dvora a statků. Že toho bylo zapotřebí, je zřejmé; v uplynulých letech se zprávy o ničení toho kterého majetku neustále opakovaly, ať již ničitelé byli braniborští nájezdníci či páni z Růže a jejich příznivci – dlužno ovšem dodat, že si s nimi příbuzní pana Tobiáše příliš nezadali, jak o tom vypovídá zpráva, kterák příslušníci rodu Benešovců sáhli na statky kláštera hradištského i na

9 FRB III, 199.

10 VANÍČEK 2003, 132.

statky olomouckého biskupství.¹¹

Je otázkou, nakolik aktivně zasahoval biskup v složitých politických pletkách ve prospěch svých příbuzných, z nichž někteří zastávali vysoké úřady, jako např. Milota z Dědic, jenž se stal purkrabím olomouckým, či Dobeš, zřejmě syn popraveného Čeňka, synovec biskupův, který zastával úřad bechyňského a později hlubockého purkrabího a jenž získal nakonec i významnou funkci podkomořího. Josef Šimák soudí toto: „Viděli jsme ostatně, že biskup Tobiáš, aspoň pokud šlo o hru otevřenou a nikoliv o snahy skryté, s dvorem královským v dobrých poměrech trval a náležitě vážnosti se těšil,¹² což se může s ohledem na „snahy skryté“ vykládat dvojznačně, zrovna tak jako i následující věta: „Biskupovi Tobiášovi dávalo jeho církevní postavení jedinému náležitou volnost, aby vůči mladému králi nezávisle si vedl, a že jí užíval, dosvědčuje nám především násilnictví, jakým se jej strana Závašova snažila stíhati na jeho statecích, když nemohla sáhnouti na jeho osobu.“¹³

Nicméně v české historiografii převažuje spíše kladné hodnocení; Bohuslav Balbín oslavuje biskupa Tobiáše jako „osvoboditele a mstitele otčiny.“¹⁴

Jak vidno, osoba pražského biskupa hrála důležitou úlohu v politických událostech své doby. Spolu s ním se na těchto událostech více či méně podílela kolem něj soustředěná řada dalších spoluhráčů – jeho „dvůr“. Následující část by pak měla ukázat, jaká byla struktura tohoto dvora.

11 ŠIMÁK 1925, 456.

12 ŠIMÁK 1925, 367.

13 ŠIMÁK 1925, 381.

14 BALBÍN 1677, 299.

2. Dvůr a rezidence

2.1 Pojem středověkého „dvora“: problém definice pojmu rezidence/dvůr

Nejprve je nutno zaměřit se na samotný výraz „dvůr“ neboli *curia*. V tomto slově, často ve středověkých písemnostech používaném, se skrývá několik významů, o jejichž konkretizaci se pokouší řada historických prací. Především se tomuto slovu přisuzuje význam ve smyslu hospodářského dvora, statku; neméně důležitý je ale i další odvozený pojem dvora „jakožto společenství nadřízeně a podřízeně organizovaných osob kolem vůdčího jednotlivce, který je jeho vlastním tvůrcem, jež si alespoň v základní míře osobuje správní, politické a soudní funkce, jež tvoří jeho základ.“¹⁵ Bezprostředně pak se slovem dvůr souvisí slovo rezidence, kterému se dá rozumět jakožto prostor, místo, kde dvůr „více či méně soustavně přebývá, resp. vykonává tam alespoň některé z výše naznačených funkcí. Tomu jsou přizpůsobeny či aspoň přizpůsobovány vnější okolnosti, zejména pokud jde o přiměřenou prezentaci (...) ať pokud jde o prostory, v kterých se příslušná prezentace odehrávala, či o rituál nebo ceremoniál, podle kterého se postupovalo...“.¹⁶

Uvedené citáty pochází od Ivana Hlaváčka, který se významy obou pojmů podrobně zaobíral a několikrát se pokoušel o jejich přesnou definici; ve stati z roku 2007 formuluje význam slova dvůr jakožto „společenství osob bezprostředně napojených a existenčně vázaných na vůdčího jednotlivce, s nímž příslušná struktura stojí a padá, vyčleňujíc se zřetelně od svého okolí, a to jak personálně, tak i místně. Toto společenství si pak současně

15 HLAVÁČEK 1999, 30.

16 HLAVÁČEK 1999, 32.

alespoň v základní míře osobuje příslušné správní, soudní a politické funkce adekvátní úrovni na jednoznačně vytyčeném teritoriu, kde je prostřednictvím k tomu zřízených úřadů (ovšem spíše „úřadů“), především dvorské kanceláře, průběžně vykonává.“¹⁷

Ivan Hlaváček rozpoznává dvě základní funkce dvora. První z nich je „světská“ funkce, pod kterou spadá vlastní výkon vlády toho kterého panovníka i jeho zákonodárná a soudní rozhodnutí; aby byla tato funkce bez potíží umožněna, musí dvůr fungovat jako výrazná a stabilní hospodářská, správní, politická, ale i vojenská jednotka. Druhou funkcí je funkce „duchovní“ či šířeji kulturní. Její doménou byly po dlouhou dobu i různé správní kompetence respektive kancelářské a berní aktivity. Je zřejmé, že při vykonávání svých úkolů docházelo mezi členy dvora k nejrůznějšímu vzájemnému a zájmovému seskupování a propojování jednotlivých osob či občasnému překrývání i konkurování jejich aktivit. Středověký dvůr se vyznačoval velkou propustností a tudíž i migrací jednotlivců i skupin.

Z jiného hlediska je pak také možno dělit dvůr na užší, jež tvoří konstantní jádro osob, a dvůr širší, kam patří příležitostní jednotlivci, vystupující v krátkodobých službách či na vzdálenějších místech.¹⁸

Klíčová byla role zřizovatele dvora; ovšem ani jeho vůle však nebyla neomezená, přijímal reprezentaci svého předchůdce a více méně i svazek osob.

Je-li onou ústřední postavou, oním vůdčím jednotlivcem představitel církve, biskup, je nutno si ještě uvědomit specifika církevního „dvora“. tak existuje patričně rozsáhlý rozbor středověkého církevního dvora kolem biskupa římského za jeho avignonského exilu;¹⁹

17 HLAVÁČEK 2007, 93.

18 HLAVÁČEK 2002, 122sq.

19 GUILLAMAIN 1966.

prostředí zemí Koruny české zastupují práce Tomáše Baletky či Dalibora Janiše,²⁰ věnované dvoru olomouckých biskupů či Zdeňky Hledíkové, zabývající se pražským (arci)biskupstvím.²¹ Ve své stati z roku 1991 o (arci)biskupském dvoře v Praze definuje Hledíková arcibiskupský dvůr jakožto hospodářský, eventuálně rezidenční objekt, dále jakožto feudální dvůr, tj. hodnostáře a osoby v něm seskupené a vystupující ve speciálních funkcích, a nakonec dvůr ve smyslu „kurie“, což je specifické pro církevní, arcibiskupský dvůr.

Dvorské a rezidenční problematice je věnována ještě i řada jiných prací, stav bádání shrnuje např. Lenka Bobková ve sborníku věnovaném rezidencím a správním sídlům,²² kde zdůrazňuje časoprostorovou relativitu – jiné je pojetí obou termínů v literatuře zabývající se poměry na území německém, jiné v Polsku či v zemích Koruny české; jinak se chápou v podmínkách středověku, jinak v novověku.

2.2 Dvůr jakožto společenství osob

Vezme-li se prozatím, podle výše uvedených definic, do úvahy dvůr jakožto společenství lidí, vyvstává tu otázka, jaké osoby jej tvořily, jaký byl jejich vzájemný vztah, jaké měly povinnosti atd. Dvory českých panovníků, jejich skladbou a fungováním na základě analýzy svědeckých řad, se zabýval Ivan Hlaváček v již dříve zmíněné studii.²³ Sleduje v ní vývoj dvora od počátků, zprvu jakožto panovníkovy družiny bez vyhraněnější hierarchické struktury, přes vytvoření prvních stálých „ústředních“ úřadů s postupnými náznaky

20 BALETKA 2007, JANIŠ 2008.

21 HLEDÍKOVÁ 1991.

22 BOBKOVÁ 2007.

23 HLAVÁČEK 1999.

jejich byrokratizace a ustanovení základních dvorských hodností (maršálek, komorník, stolník a číšník); dále plně rozvinuté, reprezentativní prostředí dvora posledních Přemyslovců; „hekticky mobilní“ dvůr Jana Lucemburského až k stabilní centrální správě a splendidnímu dvoru jeho syna.

Ke sboru lidí kolem panovníka patřily i osoby duchovní, které tvořily volnou, honorární a značně proměnlivou skupinu, v mocenské praxi druhotného významu za světskými úředníky. Zpočátku býval i pražský biskup jen významným členem knížecí družiny, v níž místo vojenské plnil sakrální funkci (komplikovaná byla období episkopátů biskupů přemyslovské krve Jaromíra a Jindřicha Břetislava). Skoupé prameny z těchto dob zachovaly většinou jen jména jednotlivých biskupů a eventuálně údaj o zemi, odkud do Čech přišli, zprávy o tom, že sloužili slavné bohoslužby či vysvětili kostel, že byli v doprovodu knížete, že knížeti radili nebo že se mu třeba zavděčili svým kuchařským umem. Tento stav trval až do třetiny 12. století (čestnou výjimku tvoří doba, po kterou v čele pražské diecéze stál Vojtěch Slavníkovec), kdy se s postupujícími změnami ve společnosti začal měnit i význam a oceňování biskupů. Postupně se proměnil i jejich poměr k panovníkovi, charakter jemu poskytovaných služeb a projevy podřízenosti. Místo služebníků šlo pak již spíše o spolupracovníky, zajišťující služby politického, diplomatického a kulturního rázu. K vytvoření takového modelu podstatně přispěl biskup Ondřej, který vedl s králem Přemyslem Otakarem I. dlouhodobý spor o církevní svobody, jehož výsledkem byl první konkordát mezi církví a státem v českých dějinách, uzavřený roku 1222, zaručující jurisdikční samostatnost a kanonicko- právní postavení i volbu biskupa kapitulou.²⁴

24 HLEDÍKOVÁ 2002, 146.

V kronice Františka Pražského je pak údaj o vojenské činnosti pražských biskupů, která počala v poslední čtvrtině 13. století, právě za biskupa Tobiáše z Bechyně: „On [biskup Tobiáš] se první dal do královských služeb a jím začala služba v ozbrojeném vojsku na královské výpravě, což jeho předchůdci dříve obvykle nečinili.“²⁵ Tato vojenská činnost byla však poplatná mimořádným okolnostem, tento „náběh k samostatnému mocenskopolitickému postavení pražských biskupů v zemi ... se dále nerozvíjel ani neudržel. Po Tobiášově smrti sice zůstala pražským biskupům jejich vojenská povinnost, účast na poradách krále a eventuálně na sněměch i kompliment v titulu „kníže“, jaký vůči nim používal Václav II., samozřejmě zůstala i nezávislá vláda nad statky, podřízenými nadále královské komoře, fakticky však zmizela samostatná veřejná role biskupů. Přispěl k tomu i Václavův výběr osobností na pražském stolci, jež jako projev pevné panovnické moci závisel opět na králi, ne již na šlechtě.“²⁶

V prvních staletích tvořilo nejbližší spolupracovníky biskupa duchovenstvo pražského kostela a členové jeho kapituly. Vytvoření vlastního biskupova dvora („bezprostředně na něj napojených a existenčně na něm závislých osob“) se předpokládá již před 12. stoletím. Nejstarším dokladem o dvořanstvu v okolí pražských biskupů je zmínka o doprovodu biskupa Daniela I., s nímž jel ve službách krále roku 1158 do Milána.²⁷ Již velmi vyvinutá soustava dvorských funkcí se objevuje ve

25 FRB IV, 368. „*Qui primus ad servitutum regis se dedit, et per eum incepit servitus in milicia armatorum ad regalem expeditionem, quod prius per suos antecessores fieri non consuevit.*“ Český dle BLÁHOVÁ a kol. (edd.) 1987, 74. Kronika Přibíka z Radenína ale třeba zmiňuje, kterak ve vojsku krále Přemysla Otakara II. byli kromě jiných také „biskupové Jan Pražský a Bruno Olomoucký.“ (FRB, BLÁHOVÁ a kol. (edd.) 1987, 367).

26 HLEDÍKOVÁ 1992, 18.

27 HLEDÍKOVÁ 1994, 7.

svědečné řadě listiny jinak poměrně nevýznamného biskupa Bedřicha z roku 1177.²⁸ Jsou zde po jednotlivých duchovních pražského kostela jmenovitě uvedeni – mimo osob bez udání hodnosti – *milites episcopi* v pořadí *camerarius* (komorník), *dapifer* (stolník), *pincerna* (číšník), *subdapifer*, *agaso* (maršálek), *subpincerna* (podčeší), *subcamerarius* (podkomoří). Bedřich byl syn rýnského falckraběte a tento vyšší původ způsoboval patrně obklopení se dvorskými hodnostáři samozřejmým. Další hodnost pak přibývá v listině biskupa Jindřicha Břetislava, a sice *villicus* (vladyka).²⁹

Soustavnější doklady pro biskupův uspořádaný dvůr feudálního typu se objevují v poslední třetině 12. století, avšak pouze u biskupů panovnického původu. Konstituování stálé biskupské kanceláře s trvalým sídlem se předpokládá až za biskupa Mikuláše z Rýzmburka (1240 – 1258).

O poměrech v době episkopátu Tobiáše z Bechyně se dozvídáme z vypravování o zlých letech po smrti Přemysla II.³⁰ Kronikář líčí biskupův doprovod, s nímž se vydal roku 1279 do Brna ke své konsekraci. Jely s ním dvě skupiny osob – jednak váženější duchovní z okruhu pražského kostela, včetně hodnostářů a členů kapituly, jednak šlechtici jeho „dvora“. Duchovní část zde byla – na rozdíl od panovnického dvora – důležitější, šlechtická část tu zastávala funkci společenskou, honorární a případně ekonomickou.³¹ Mezi kleriky vyjmenovává pramen deset osob, ostatní shrnuje pod pojmem *alii*

28 CDB I, č. 280. HLEDÍKOVÁ 1994, 7.

29 CDB I, č.335. HLEDÍKOVÁ 1994, 8. Funkcí viliků, vladařů, se zabývá Libor JAN v knize Václav II. a struktury panovnické moci.

30 FRB II, 338.

31 HLEDÍKOVÁ 1994, 10. Připomíná zde také, že „eventualita, že by feudální složka získávala mimořádným způsobem na významu, by však v tom případě měla signalizovat – pokud by nešlo jen o zjevnou odezvu rodového prostředí, odkud biskup přišel – výraznější „panovnické“ aspirace biskupa, v jehož době se objevuje.“

capellani episcopalis curie. Šlechtice, *nobiles*, zná jako *milites domicellosque curie sue superiores, mediocres et infimos*. Všechny tyto osoby biskup ošatil, duchovenstvo i šlechtice; členové laického doprovodu pak dostali šaty označené biskupovým rodovým znakem (v této době ještě neexistoval znak biskupství). Tato skutečnost může naznačovat, že „početnější dvořanstvo biskupovo záviselo nikoli na biskupském postavení, ale na rodové příslušnosti držitele stolce, a to nejen ve finančním smyslu (při nastoupení úřadu se musel zvolenec spolehnout jistě více na své soukromé zdroje než na biskupskou pokladnu), ale i ve smyslu společenské samozřejmosti dvorského doprovodu u vyššího šlechtice.“³²

Tobiášova družina je zmiňována i ve Zbraslavské kronice: „Jednoho pak dne král, když nemohl v městě pro četné záležitosti věnovati té věci pozornost, chtěje jednati s biskupem o svém slibu, vyjel si do polí a po poslovi žádal, aby za ním přišel biskup, který zůstal v městě. Biskup tedy vsednuv na koně chtěl spěšně v průvodu družiny jeti za králem do polí...“³³

O existenci a složení „širšího“ biskupova dvora svědčí údaje ve zlomku biskupského urbáře, sepsaného na Tobiašův popud v osmdesátých letech 13. století,³⁴ ve kterém je uvedeno několik hodností správního významu i různé pomocné a služební funkce a případně k nim náležející podíly: *iudex, purchravius, custodes episcopalis camere, cellarii, vinitores, silvanus, duo custodes silve, carpentarius, servus et duo subsides, quorum officium est*

32 HLEDÍKOVÁ 1994, 9.

33 FRB IV, 50. „*Quadam autem die, dum pluribus offerentibus se negociis rex huic rei in civitate non posset intendere, cum episcopo de voto suo tractaturus ad campos exiit et ut ad eum egrederetur episcopus, qui in civitate manserat, misso nuncio postulavit. Episcopus igitur ascenso equo turba comitante regem sequi ad campos festinanter voluit et cum quidam de suis...*“ Český dle BLÁHOVÁ/ FIALA (edd.) 1976, 85.

34 EMLER (ed.) 1881; RBM II, č.1673; NOVÝ 1960.

*currere, quocumque mittuntur, servus, qui pertinet ad mensam episcopalem, subsides.*³⁵ Všichni služebníci byli vyňati z pravomoci krajských úředníků (s výjimkou úředníků pražských, tj. nejvyšších zemských), díky privilegii, které se podařilo biskupovi Tobiášovi získat od krále, podle nějž se pak poddaní usedlí na biskupském majetku dostali pod přímou jurisdikci biskupa či jím ustanovených úředníků.³⁶

Při paleografickém rozboru zlomku urbáře identifikoval R. Nový také několik osob, uvedených ve svědečné řadě (archiválie je zachována na dvojlistě, urbáriální záznamy se nacházejí na prvním foliu, druhá část obsahuje zápisy aktového povahy týkající se nově získaných vsí pražského biskupství na jedné straně, na druhé právě část testační řady) a to je další vodítko pro poznání biskupových spolupracovníků – jedná se o Svatoncia, děkana od sv. Jiljí v Praze, Benedu z Třebles, purkrabího na Přimdě a Jindřicha (z Podmokel), komorníka plzeňského.³⁷

Z údaje zachyceného ve formulářové sbírce biskupa Tobiáše, o propůjčení biskupské tvrze výměnou za hájení statků v okolí lze rovněž usuzovat na první zmínku

35 EMLER (ed.) 1881; RBM II, č.1673.

36 RBM II, č. 2727; JAN 2006, 28. Podle jiného privilegia vydaného roku 1291 zakazoval král Václav pobyt na biskupských statcích jakékoli válečné výpravě (RBM II, č.1552 a DOBIÁŠ 1927,109)

37 NOVÝ 1960, 210 sq. Další jména představují drobné feudály z okolí Roudnice, kteří se zúčastili potvrzovacího aktu pozemkového převodu. Ze dalších 12 listin – originálů, pocházejících z biskupské kanceláře (a uvedených v RBM) jsou ve svědečných řadách uvedeni kromě jiných také bratři Čeněk a Dobeš z Bechyně (spolu s dalšími pány na okolních statcích, při prodeji vesnic na Bechyňsku, RBM II, č.1293: *Hogerus de Lomnichi, Andreas de Duba, Chenko et Thobias fratres, burcrauii in Bechin, Zezema de Lantstein, Henricus ac Pribizlaus fratres de Cosobahora et plures alii*). Církevní hodnostáři podepsali listinu týkající se odpustků pro obnovu kláštera ve Vyšším Brodě (RBM II, č. 1608: *patrum Fridrici Clyemensis, Heinrici Lauentinensis, Rogerii Seuerinensis, Johannis Mokycensis, Cypriani Vouensis, Jacobi Acernensis, Salui Patanacensis, Danielis Laquedoniensis, Perroni Larniensis, Jacobi Treuentini, Quillelmi Callensis, Romani Croensis, Berchardi Fulginas – archiepiscoporum et episcoporum eidem monasterio collatas*).

o funkci nápravníků (*provisionarius*), kteří pak byli i nadále ustanovováni za účelem zabezpečení biskupského majetku;³⁸ pokud ovšem nešlo o případ lenní smlouvy, jak o tom uvažuje Lenka Martínková, která je o fungování lenního systému na největším z biskupských panství na Pelhřimovsku přesvědčena, ač jej nelze jednoznačně písemnými prameny doložit. Toto tvrzení tedy připouští, že i pražští biskupové, podobně jako olomoučtí (kde byl lenní systém zaveden Brunem ze Schauenburku po polovině 13. století, údajně dle vzoru říšského, ale možná že právě dle vzoru pražského biskupství) takto spravovali své statky,³⁹ je možné, že na principu západoevropského lenního systému, ač nikoli ještě natolik formálně uspořádaném, fungovaly i vztahy mezi biskupem a jeho *militēs*, kteří zastávali i vojenskou službu.⁴⁰

Z pramenů vztahujících se k Tobiášovým následníkům v úřadě je možno doložit ještě podrobnější popis uspořádání (arci)biskupského dvora, což však může nepřímo dokládat i předchozí stav.

Tak z doby biskupa Jana IV. z Dražic se zachovaly doklady o jeho „zaměstnancích“ z oblasti především hospodářskosprávní; v první polovině 14. století je dosvědčena zvláštní funkce vrchního biskupova soudce nad jeho poddanými (*iudex curie episcopalis*), podobně je zmíněn i biskupský podkomoří, hofmistr a maršálek jako dvorští činitelé. Významným činitelem temporální správy pražského biskupství byl pokladník (*thesaurarius, magister camere*), kterému podléhalo všechno hospodářství biskupských statků a hradů, nad nimiž měl

38 NOVÁK (ed.) 1903, č. 33, DOBIÁŠ 1927, 156.

39 MARTÍNKOVÁ 2005, 41. Biskupští manové měli být usazováni v hraničních oblastech panství a na územích s nevyjasněnými vlastnickými vztahy. Tato území se pak postupně přetvořila v drobné vladcké statečky, postavení původních leníků se pak postupně rozvolnilo a závislost na původním pánovi se projevovala jen v menších vzájemných protislužbách.

40 JANIŠ 2008, 353.

vrchní dozor. U něho se soustřeďovaly výnosy ze všech biskupských statků, ale také úhrn biskupského desátku.⁴¹

V době po polovině 14. století vyvstává plastický obraz velkolepého feudálního dvora, kde se v reprezentativních prostorech pohybuje množství nejrůznějších osob, počínaje nejvyššími dvořany až po nejnižší služebnictvo (hofmistr, maršálek, pokladník, podkomoří, komorník, mistr kuchyně, šafář, číšník, sklepník, špižmírník, zahradník, vrátný, bradýř, pekař, krejčí, uhlíř, řezník, pradlena). Tyto osoby, pohybující se bezprostředně kolem – nyní již arcibiskupa – v uspořádané skupince souhrně označované jako *familia*, napomáhaly arcibiskupovi nejen při úkolech vyplývajících z jeho funkce, ale zároveň spoluvytvářely i prostředí vysoké kulturní úrovně.⁴²

Dle dochovaných pramenů hospodářské povahy (berní rejstřík, urbář) je také možná rekonstrukce organizační struktury („širšího dvora“) venkovských (arci)biskupských statků na konci 14. století – zde se tedy uplatňují již výše uvedení purkrabí, kteří spravovali jednotlivé obvody a dohlíželi na celkový chod, administrativou se zabýval purkrabský notář; nižší soudní pravomoc spolu s purkrabím zajišťoval rychtář a biřici. Nejvyšší soudní pravomoc měli biskupští podkomoří. Správu panských dvorů vedli vladaři, jeho pomocníci byli písaři, k ochraně hradů byli hlídači a další sloužící: ptáčníci, rybáři, včelaři, kuchaři, lazebníci či vrhači kamenů. Správu lesů zajišťovali lesní a hajní.⁴³

V době Arnošta z Pardubic se také výrazně vyhraňuje církevní správní systém. V soudních a správních záležitostech zastupovali biskupa již dříve delegáti a oficiálové, po polovině 14. století přibývá úřad

41 JANÁK / HLEDÍKOVÁ/ DOBEŠ 2005,183.

42 HLEDÍKOVÁ 1994.

43 BOHÁČ 1979, 180; MARTÍNKOVÁ 2005, 19-21.

generálního vikáře a úřad korektora kléru. Tyto osoby spolu s příslušnými podřízenými zaměstnanci (arci)biskupské kanceláře – vyššími a nižšími písaři a dalším pomocným personálem – je pak možno označit jakožto „kurie“. Jak uvádí Z. Hledíková, čítala skupina úředního aparátu včetně všech podřízených osob koncem episkopátu Arnošta z Pardubic kolem čtyřiceti stále činných osob, které patřily k arcibiskupskému dvoru, dalších asi 35 osob (po určitou dobu jmenovitě známých) stabilně tvořili laičtí hodnostáři a různí jiní zaměstnanci dvora, řemeslníci a služebníci; faktický počet členů dvora se pak pohyboval při započtení všeho služebnictva a denních návštěvníků při střídmém odhadu asi kolem stovky lidí.⁴⁴

Jakožto poradní orgán biskupa také působily již od nejstarších dob biskupské kapituly neboli sbor duchovních soustředěných kolem biskupského kostela. Biskupské kapituly také spravovaly diecézi v době sedisvakance (ze svého středu volily administrátory biskupství), podílely se na volbě nového biskupa a zasahovaly i do správy biskupského majetku, tj. do správy temporální. To lze dobře poznat i ve formulářové sbírce Tobiášově – při všech majetkových transakcích je zde vyjádřen souhlas kapituly či jejích zástupců (*Ulricus preposita, decanus Gregorius, capituli connivencia/ Gotfridus prepositus Pragensis, totumque Pragensis ecclesie capitulum*), nicméně skutečnost, že v rámci biskupské kanceláře byl veden urbář, může být určitým důkazem o oddělení důchodů biskupa a kapituly, ač jen formální.⁴⁵

Všichni tito lidé, pohybující se kolem biskupa, vykonávali úkoly jim svěřené dle zastávané funkce; zároveň však také spolu žili – pohybovali se vedle sebe v

44 HLEDÍKOVÁ 2008, 220.

45 NOVÝ 1960, 212.

určitých prostorách. Atmosféru společenského života na biskupském dvoře může přiblížit i popis slavnosti pořádané biskupem Tobiášem: „Téhož dne dal všem přichozím i z vlastní vůle příšlým, slavnostní občerstvení a slavil přeskvostné hody, takže právem má tento den jeho narození být vzýván v oběhu každého roku...“⁴⁶ „sloužil též toho dne osobně mši svatou a vystrojil kanovníkům pražským i každému jinému, kdo přišel, štědrú hostinu, při níž byla hojnost ryb rozličného druhu a přemíra vína i medoviny.“⁴⁷

V následujících odstavcích pak bude věnována pozornost oněm určitým prostorám, ve kterých se tyto a jim podobné slavnosti mohly konat.

2.3 Dvůr jakožto rezidence

Pro období středověku bývá pojem rezidence charakterizován jakožto politické a kulturně reprezentativní trvalé sídlo panovníka a centrum jeho země, jehož určujícím znakem je přítomnost dvora. Tím se rozumí rezidence ústřední, dlouhodobá, ve které se panovník zdržuje nejvíce a sídlí zde i ústřední správní úřady a kumulují se tu nejrůznější společenské vrstvy a skupiny. Existují však vedle toho i rezidence příležitostné, druhotné a dále rezidence nevyužívané, potencionální, které však plní alespoň některé základní správní funkce regionálního charakteru.⁴⁸

46 FRB II, 338sq. „*Eodem die dedit omnibus advenientibus tam invitatis quam ex propria voluntate advenientibus refectioem sollemnem, et permagnificum celebravit convivium, ita ut merito dies iste eius natalitius debeat in anni cuiuslibet circulo vocitari.*“ Česky dle BLÁHOVÁ / FIALA, 1974, 155sq.

47 FRB II, 341. „*Celebravit et officia missae personaliter eodem die, ministravitque refectioem largissime canonicis Pragensibus et aliis quibuscunque adventibus in abundantia piscium diversi generis, vini et medonis copia abundant.*“ Česky dle BLÁHOVÁ / FIALA, 1974, 157.

48 BOBKOVÁ / KONVIČNÁ 2007. Šířeji je chápán význam rezidence v novověké církevní terminologii, kdy se povinností

O tom, které konkrétní místo je či není rezidencí a jaké náležitosti musí případně splňovat, byla vedena diskuse⁴⁹ a zcela jednoznačně byla na území Koruny české určena jedině Praha, jakožto hlavní zeměpanské sídlo a zároveň i jako ústřední biskupská a posléze arcibiskupská rezidence. Toto spojení nejvyššího světského i duchovního hodnostáře na jednom místě (zpočátku knížecí palác těsně sousedil s biskupským⁵⁰) však nebylo zcela obvyklé – rezidenční chrám moravských biskupů se nacházel v Olomouci, avšak jejich hlavní rezidencí se stala ve 2. polovině 13. století Kroměříž; vratislavští biskupové zase sídlili ponejvíce v Nise; bipolarita mezi katedrálou a rezidencí je typická také pro německé země.⁵¹

Pražský biskup sídlil tedy zpočátku přímo na Hradě v těsné blízkosti románské katedrály. Při požáru hradu 1234 lehlo popelem i biskupovo sídlo, a proto jej bylo třeba přestěhovat do původně hospodářského dvora pražských biskupů v podhradí na levém břehu Vltavy poblíž vyústění Juditina mostu. Zde už pak všichni středověcí pražští biskupové a arcibiskupové zůstali.

Malostranský objekt, jakožto hospodářský dvůr a jiné mu podobné si můžeme v tomto základním významu slova⁵² představovat jako dřevěný či zděný hrad či tvrz, v jejichž sousedství býval hospodářský dvorec, kam se svázely naturálie. Dvůr byl středem několika vesnic, v nichž bydlící poddaní vykonávali při něm všechny práce. I v odlehlých částech správních celků byly panské dvorce,

rezidence rozumí stálá přítomnost např. biskupa ve své diecézi.

49 Např. ve sbornících BŮŽEK/ KRÁL (edd.) 1999 a BOBKOVÁ / KONVIČNÁ (edd.) 2007.

50 O biskupském paláci viz: BOHÁČOVÁ/ FROLÍK/ CHOTĚBOR/ ŽEGLITZ 1986.

51 BALETKA 2007, 162.

52 Podle Etymologického slovníku je vývoj staročeského slova dvůr v následujícím pořadí: *dvór*=nádvoří, pak i s okolními hospodářskými budovami, statek, panské sídlo, palác, panská společnost; k tomu patří staročeské *dvořiti* u dvora žiti, sloužiti atd. (MACHEK 1957, 104).

keré obhospodařovaly několik panských popluží a rybníků. Obdělávání půdy (většina z ní byla dávána na úrok poddaným) a tím zajištění obživy bylo prvotní funkcí dvorů – hospodářských jednotek. Podrobnější popis hospodaření na (arci)biskupském zboží poskytují prameny pro 14. století, ale i ze zlomku Tobiášova urbáře (je zde popisována situace na statech v oblasti Pojizeří, Trhového Štěpánova a Řečicka) se dozvídáme o pěstování obilí (pšenice, oves), chovu drůbeže – slepic, husí a dále ovcí, prasat, krav a koní. Vyráběl se sýr, byly zde mlýny, krčmy. Sklízelo se ovoce i vinná réva. Poddaní platili vrchnosti z těchto naturálií dávky (častěji však již převažovala peněžní forma) a byli povinnováni robotami.

Malá Strana se stala trvalým sídlem pražských biskupů i správním centrem již za Mikuláše z Rýzmburka, charakter feudálního dvora dostal však objekt až za Jana IV. z Dražic a jeho následovníků, kteří jej postupně přebudovali na velkolepý palác s kaplí a se sálem vyzdobeným freskami a znaky a obklopený dalšími budovami, v nichž sídlila (arci)biskupská kancelář a rozliční zástupní úředníci, kteří zde i bydleli; byly tu i prostory pro ubytování návštěv, hospodářské a skladové prostory i vězení; celek pak byl obehnan hradbami.⁵³ Sám zmiňovaný Jan IV. měl značné mocenské aspirace, pomýšlel posílit svůj vliv i na staroměstské straně prostřednictvím augustiniánské kanonie, kterou tam hodlal nově založit. Tento plán se ale nepodařil a klášter byl proto založen blízko biskupského hradu v Roudnici nad Labem. Roudnici věnoval Jan z Dražic značnou pozornost, kronikáři mluví s nadšením o mostu přes Labe, který zde nechal zbudovat, o kostelu Panny Marie a o špitálu pro chudé. Starý hrad, klášter, most, kostel a špitál – je to dostatečná kvalifikace pro označení Roudnice jakožto rezidence? Přinejmenším však

53 HLEDÍKOVÁ 2002, 157.

mělo sídlo na Labi rezidenční funkci – tento termín používá v definici slova rezidence (v souvislosti s hrady) Tomáš Durdík (který se ostatně staví spíše záporně k zavádění termínu rezidence jakožto kvalitativní kategorie v období středověku), když zdůrazňuje polyfunkčnost hradů s latentní rezidenční funkcí v naprosté většině z nich.⁵⁴ Výraz rezidenční funkce také používá a vysvětluje Petr Chotěbor na příkladu tvrzí laické a církevní vrchnosti: „Církevní vrchnost na rozdíl od drobných šlechticů nebudovala tvrze jako své trvalé rezidence. Rezidenční funkci však tato sídla měla: sídlil zde purkrabí, správce, nájemce či zástavní držitel, a tito lidé pocházeli zpravidla z vrstev drobné šlechty. Byl ovšem rozdíl mezi tvrzí, určenou od počátku za sídlo služebníkaa jinou, kde církevní hodnostář počítal s alespoň občasným pobytem.“⁵⁵

Podle jedné z definic je rezidence lokalita s centrální, především sídelní reprezentační a správní funkcí: následující výčet a popis jednotlivých biskupských držav s jejich ústředími snad ukáže, nakolik je pro ně oprávněné použití termínu rezidence.

3. Statky pražského biskupství

3.1 Zeměpisné vymezení držav pražského biskupství

Zmínka o pozemkovém vlastnictví pražského biskupství se objevuje v Kosmově kronice: „na radu tohoto přeslavného pastýře Vojtěcha...., kníže Boleslav udělil dobrovolně z lásky a potvrdil oběma svatou mocí církevních zákonů vše, co podnes má a drží pražský

54 DURDÍK 1995, 103.

55 CHOTĚBOR 1996, 307.

biskup v svém biskupství.⁵⁶ Tato zpráva naznačuje počáteční vztah knížete a biskupa: kníže byl zakladatelem a vlastníkem biskupského kostela a od knížete (eventuálně příslušníka některého významného rodu⁵⁷) pocházelo také darování majetku. Tento poměr však nebyl vždy bezproblémový, jeden z nejostřejších konfliktů mezi dvěma Přemyslovci, panovníkem a biskupem zaznamenává Kosmas – jednalo se o spor, provázející obnovení biskupství na Moravě. Ač si měl „biskup pražský za ztrátu onoho biskupství vybrati dvanáct nejlepších vesnic v Čechách a že má dostávati ročně století hřiven stříbra z komory knížecí, dvůr pak u Sekyře Kostela na Moravě i s příslušenstvím že má jako dříve i budoucně držeti, rovněž i ves Slivnici s trhem a hrad tamže ležící uprostřed řeky Svatky, Podivín,⁵⁸ přesto se tehdejší pražský biskup, bratr knížete Vratislava, Jaromír – Gebhart nemínil smířit se ztrátou majetku a pravomocí, „Když viděl biskup Gebhart, jak jeho úsilí vyšlo naprázdno, že ani prosbami, ani dary, ani skrze přátele nedovedl pohnouti bratra Vratislava, aby vzal nazpět svou výměnu stran biskupství, biskupa Jana odklidil a obojí biskupství zase v jedno spojil, proměnil se jako Prometheus v jinou podobu ošemetníka, řka: „Poněvadž se tedy po čtyři léta nebo ještě déle nemohu doprosit toho, co chci, učiním, co dovedu, a Bůh mi je svědkem, že buď spojím obojí, nebo ztratím obojí biskupství.“⁵⁹ Jaromír

56 FRB II, 40. „*praeclari pastoris Adalberti consilio...interventu dux Bolezlaus, quicquid praesul Pragensis usque hodie in suo possidet vel obtinet episcopio.*“ Česky dle BLÁHOVÁ/ FIALA (edd.) 1972, 47.

57 LÁNÍK 1982, 117.

58 FRB II, 95 „*scilicet ut Pragensis praesul XII villas, quae sunt in omni Boemia potiores, pro illo episcopio eligat, insuper et centum marcas argenti annuatim de camera ducis accipiat, curtem autem, quae in Moravia ad Sekircostel, cum suis appendiciis, ut antea sic et in posterum possideat, similiter et villam Sliunicam cum foro, atque castrum ibidem situm in media aqua Zuratka nomine, Podivin.*“ Česky dle BLÁHOVÁ/ FIALA (edd.) 1972, 104.

59 FRB II, 102sq. „*postquam praesul Gebeardus vidit, quod labor suus cessit in cassum, quia nec precibus nec muneribus nec per amicos flectere quivit fratrem suum Wratislaum, ut suum reciperet*

stál za svými slovy a až do konce svého života vášnivě prosazoval své požadavky, nicméně biskupství olomoucké navzdory tomu si svoji samostatnost nakonec uhájilo a utěšeně postupem doby vzkvétalo. Tomáš Baletka jmenuje ve své práci o dvorech olomouckých biskupů řadu míst, které měli biskupové v držení. Zásluhy na vybudování této „rezidenční sítě“ přisuzuje Brunovi ze Schauenburka (1245-1281), jenž ovšem navázal na nesoustavné stavební podnikání biskupa Roberta; ve 14. století pak již olomoučtí biskupové využívali hustou síť biskupských sídel (Kroměříž, Šaumburk, Hukvaldy, Mírov, Melice, Blansko). Některé starší hrady ovšem postupem pozbyly na významu a zpustly (Pustiměř, Modřice); počet pevností přímo ovládaných biskupem však zase mohl dodatečně narůst o hrady či tvrze, jež původně hájili biskupští manové a které se dostaly na čas do přímé biskupské držby. Kromě hradů vlastnili olomoučtí biskupové i paláce v Praze, Olomouci a Brně a domy v biskupských městech (Mohelnice, Osoblaha, Ostrava). Někteří biskupové dávali přednost z různých důvodů vždy nějakému z těchto sídel přednost, většinou však cestovali z hradu na hrad.⁶⁰

I pražským biskupům se podařilo postupně vymanit ze závislosti na světském vládcovi a získali tak postavení rovné největším feudálům. Rozsáhlý majetkový komplex byl stále sice součástí královské komory, proti všem šlechtickým statkům měl však výhodu ve své nedělitelnosti a v možnosti i v potřebě lepšího, jednotného řízení.

Biskupové mohli s majetkem volně disponovat, ale

concambium et Johannem eliminaret episcopum, atque iterum utrumque coadunaret episcopium, vertit se ut Prometheus in alterius technae formam: Quoniam quidem, inquit, iam per quatuor annos aut plus supplicando nequeo efficere, quod volo; faciam quod queo; et teste deo, aut utrumque coadunabo aut utroque carebo episcopio.
Česky dle BLÁHOVÁ/ FIALA (edd.) 1972, 109.

60 BALETKA 2007, 161sqq.

i nadále docházelo k proměně majetku zásahem panovníka (darování želivského újezda v r. 1144⁶¹), doklady jsou i z druhé poloviny 13. století a týkají se především oblasti Berounska a okolí Prahy (při zakládání kláštera na Zbraslavi); jistý majetek získalo biskupství po porážce Závíše z Falkenštejna a jeho příznivců z konfiskací (Sepekov a okolí), toto zboží však nevytvořilo stálou součást držby a biskupové se jej z politických důvodů zbavovali. Existence urbáře z konce 13. století (dochovaný zlomek zachycuje obvod žerčicko-běcharský, štěpánovský a nepatrnou část Řečicka) i dalších soupisů z pozdějších let, dokazují snahu biskupů o jednotnou organizaci a přesnou evidenci majetku.

Rekonstrukci pozemkové držby pražského arcibiskupství provedl již Václav Vladivoj Tomek:

„Zemské statky, náležející k biskupství Pražskému, jsou již od nejstarší doby velice rozsáhlé a v rozličných krajinách země české různě rozloženy, dají se, pokud o nich máme vědomost asi za panování krále Wacslawa, přehlédnouti dle desíti hlavních skupení, v nichž nacházely se nejhauš' pohromadě.“⁶² Tomek rozděluje biskupské panství do deseti oblastí (1. kolem Roudnice, vsi u Labe a na Litoměřicku a Rakovnicku, 2. kolem Prahy na levém pobřeží Vltavy, 3. statky na mezi Křivoklátem a Zdicemi, na Rakovnicku a Berounsku, 4. kolem Rokycan, 5. statek Příbram, 6. Horšovský Týn s rozsáhlým příslušenstvím, 7. Týn nad Vltavou s rozsáhlými statky, 8. hrad Chýnov, 9. statky kolem Štěpánova, Červené Řečice, Křivsoudova, Herálce a Výskytné, 10. Český Brod a nejméně 12 vesnic kolem).

Z novějších badatelů se pak rekonstrukcí biskupských držav zabýval Josef Vítězslav Šimák⁶³ a ještě

61 RBM I, č. 310.

62 TOMEK 1855, 359.

63 ŠIMÁK 1938.

později Zdeněk Boháč.⁶⁴ Pramennou základnu přitom tvoří kromě dochovaných listin především berní rejstřík arcibiskupského zboží (z roku 1379), arcibiskupský urbář (z konce 14. století) a účty pokladníka pražského arcibiskupa (z roku 1382). Z. Boháč ve své studii konstatuje, že v berním rejstříku i urbáři jsou zahrnuty tyto okrsky: Štěpánov, Křivsoudov, Řečice, Chýnov, Týn nad Vltavou, Příbram a Rožmitál. Berní rejstřík má navíc Herálec, urbář Roudnici, Žerčici, Helfenbursko, Českobrodsko a Rokycansko. V obou pramenech chybí pražský obvod, Supí hora v Krušnohoří, Herštejn na Šumavě a Horšovotýnsko. Územně byly biskupské državy převážně rozloženy ve směru hlavních cest z centra do okrajových částí země; centrální části byly osídleny ve 12. století, okrajové ve 13. a 14. století. Statky na nejstarším sídelním území ve vnitřních Čechách jsou dosti rozptýlené a nevelké, na mladším sídelním území ve výše položených částech mnohem kompaktnější a rozsáhlejší a bývají při nich rozsáhlé lesy, což, jak uvádí Zdeněk Boháč, se při postupující kolonizaci ve 12. a 13. století mnohonásobně zhodnotilo, např. Pelhřimovsko se nakonec stalo snad nejvýznamnější hospodářskou základnou majetku biskupů.⁶⁵

Na Boháčovu studii reagoval Jaroslav Láník, který poukázal na to, že při svém založení tvořila instituci biskupství pouze nepříliš početná skupinka osob, k jejímuž zabezpečení stačilo jen nevelké pozemkové vlastnictví. Biskupství dostalo jistě hned při založení majetek, ale pouze v malém rozsahu a na starém sídelním území a mimo to mohlo získávat i podíl na knížecích příjmech. Nejstarší državy se pak rozkládaly v oblasti žerčicko-

64 BOHÁČ 1979, 165sq. Částečně se tímto tématem zabývali i R. Nový a V. Chaloupecký (CHALOUPECKÝ 1908; NOVÝ 1960 a 1973).

65 BOHÁČ 1979, 183.

běcharska a v pražském obvodě.

Rozsah zboží patřícího k majetku pražského (arci)biskupství se proměňoval v průběhu času. K největším změnám (koupě, prodej, směna) došlo v oblasti Písecka a Táborska; stanovení rozsahu biskupské držby pro starší období je ovšem prakticky téměř nemožné.

Značné změny nastaly i v okolí Prahy, údaje o nich pocházejí vesměs ze 13. století; podobně tomu bylo i v oblasti okolí Mladé Boleslavi. Pro toto území nejsou doklady o scelování majetku, naopak od 80. let 13. století dochází k jejich pronikavému zmenšení, a to zcela záměrnému, a na konci 14. století zůstaly v arcibiskupském držení jen nepatrné zbytky původně rozsáhlého majetku. Menší změny zasáhly Horšovotýnsko a Trhovoštěpánsko. Postupné odbourávání statků nastalo v oblasti Ústí nad Labem, kde je možno se ve 12. a 13. století setkat s osamocenými lokalitami, které zřejmě nepatřily k žádnému většímu celku a ve 14. století již o nich není vůbec zmínka.⁶⁶

Sestavit přesný seznam biskupského zboží v období episkopátu Tobiáše z Bechyně nelze, ale je téměř jisté, že v jeho době ještě nevlastnilo biskupství Supí Horu, Herštejn a Helfenburk, které zakoupili až Jan IV. z Dražic a Helfenburk a Jan Očko z Vlašimi. Křivsoudov a Herálec získalo biskupství rovněž až za Jana IV. z Dražic (výměnou za Sepekov), ale je možné, že již dříve biskupové vlastnili patronátní právo ke zdejším kostelům. Naopak je možno přidat zmíněný Sepekov a Skalici. Mimo území diecéze pražské ležel Kojetín, jediný statek, který zůstal pražskému biskupství na Moravě.⁶⁷

66 LÁNÍK 1982, 118sq.

67 Majetkem biskupství bývala po určité období rovněž Bechyně, ale roku 1268 byla výměnou převedena zpět do královského vlastnictví; Přemysl Otakar II. zde nechal vybudovat hrad, jehož prvními známými purkrabími byli bratrance biskupa Tobiáše, Čeněk a Dobeše. Od nich se pak odvozují páni z Bechyně. Viz KUČA 1996, 63.

Detailní popis jednoho majetkového převodu v okolí Prahy je zachycen kronikářem při příležitosti založení zbraslavského kláštera takto: „A hle, přišli poslové pana Tobiáše, biskupa pražského, a dokazujíce, že to místo, zvané obecně Zbraslav, odedávna patřilo ke kostelu Pražskému, žádali, aby se opatové neuvazovali v to místo, nebude-li dříve dána náhrada katedrálnímu chrámu. Opatové tedy přišli bez prodlení ke králi, vyložili mu po pořádku naléhání pana biskupa a s povinnou bedlivostí ho nabádali, aby odškodnil kostel Pražský. A jim onen odpověděl: „Ačkoli to místo přešlo na nás nástupnictvím po otci, přece my ve snaze zabezpečiti v tom naše založení přikážeme kostelu Pražskému jiné statky našeho království, aby nebyla podnícena mezi kostelem pražským a naším založením pro budoucnost stížnost a aby byla z té i oné strany odstraněna příležitost k jakémukoli sporu.“ Povolav tedy biskupa, daroval mu král podle odhadu svých šlechticů náhradou jiné statky a biskup dobrovolně s nimi spokojen se zřekl se svolením pražského sboru všeho práva, které snad patřilo jemu a jeho Pražskému kostelu na to místo a na jeho příslušenství, postoupil panu králi dobrovolně to místo a brzy listinami a vhodnými svědky potvrdil jak postoupení, tak dostatečnou náhradu toho druhu.⁶⁸ Kronikářova slova: „ačkoli místo

Biskup Tobiáš by tedy asi správněji měl být uváděn jako Tobiáš z Benešova (srv. DVORSKÝ 1907).

68 FRB IV, 52. „*Et ecce nuncios domini Thobie, Pragensis episcopi, venerunt, et ipsum locum, qui Zbreslaus vulgo dicitur, ad ecclesiam Pragensem pertinuisse antiquitus allegantes, ne se abbates de ipso loco intromiterent, nisi prius ecclesie katedrali satisfaceret, petiverunt. Abbates igitur incunctanter ad regem venerunt et instanciam domini episcopi eidem exponentes per ordinem, ut ecclesie Pragensi satisfaciat, cum debita ipsum diligencia induxerunt. Quibus ille respondit: licet locus iste ad nos successione paterna devenerit, nos tamen fundacioni nostre in hoc precavere cupientes alias regni nostri hereditates ecclesie Pragensi assignabimus, ne inter Pragensem acclesiam et nostram fundacionem in posterum moveatur questio et hinc inde cuiuslibet controversie submoveatur occasio. Accersito igitur episcopo rex alias possessiones sibi iuxta estimacionem nobilium suorum reddidit, quibus voluntarie contentus episcopus de connivencia Pragensis collegii omni iuri, quod sibi sueque Pragensi*

to přešlo na nás nástupnictvím po otci“ (dohoda mezi biskupem Janem III. a Přemyslem Otakarem II. o směně zboží na Bechyňsku a v okolí Prahy – Zbraslav, Záběhlíce a Malé i Velké Chuchle – za zboží na Lounsku⁶⁹) i slova o králově dostatečné náhradě (na kterou částečně padl konfiskovaný majetek odbojných šlechticů) potvrzují pak dochované listiny.⁷⁰

3.2 Vlastní popis jednotlivých lokalit

3.2.1 Mladá Boleslav a Pojizeří

Zboží v úrodné krajině při řece Jizeře bývalo nepochybně významnou položkou biskupského majetku v nejstarších dobách, jak se dá soudit podle zprávy z Kosmovy kroniky, týkající se starého správního centra oblasti, jímž byla Žerčíněves, nynější ves Žerčice. Zpráva pojednává o tom, kterak biskup Gebhart posvětil „svůj kostel v novém dvoře Žerčíněvsi“, v červnu roku 1070.⁷¹ Kanovník vyšehradský dále vypráví o spiknutí proti knížeti Břetislavovi, které se v Žerčíněvsi roku 1130

ecclesie in ipso loco suis quoque pertinenciis videbatur competere, abrenunciatis domino regi ipsum locum libere resignavit, et mox non tam resignacionem huiuscemodi instrumentis et testibus idoneis confirmavit.“ Česky dle BLÁHOVÁ/ FIALA (edd.) 1976, 87.

69 RBM II, č. 620: „*que habuimus in Wesche, Tuklek, Hosti, Dubrauiche, Netehouiche, Nuziche, Hodoniche, Wranow, in prouincia Bechinensi, et apud Pragam Zbraslaw, Zabehlice et utrumque Huhel, commutauimus pro alii bonis...Slauetin uidelicet opido forensi, Obora et parte uille Blsan nomine, nec non et uilla Wrisouici...*“

70 RBM II, č. 1692: „*11. Aug. 1295, Wenczlaus...episcopatu Pragensi quasdam villas confert... Sbraslaw, Zabehlicz, Lypenez, Chuchel Majus et Chuchel Minus...item in Widym araturas, in Sadoway unam curiam, in Zabowresle duas araturas et duos ortos, et in Lahowicz octo curias piscatorum cum terris. Item circa civitatem seu locum nostrum forenses dictum Weron, quas eidem civitati adjunxit, duas villas, uidelicet Narwaczowe et Bezdekow; item in prouincia Bechinensi montem dictum Bechin; item villas dictas Hodonicz, Nuzicz, Netechowicz, Wesce et Dubraua; item in Reka piscatores cum molendinis et nauo in flumine dicto Luznicz; in Tuklek unam terram, in Wranow duas curias, ac medietatem ville dicte Huozday, et medietatem ville dicte Hosty...*“

71 FRB II, 102. „*in nova curte, quae dicitur Zricinaves.*“ Česky dle BLÁHOVÁ/ FIALA (edd.) 1974, 109.

odehrálo.⁷² Postupně však místo ztrácelo na významu, ve formulářové sbírce je zápis o tom, jak arcijáhen mladoboleslavský pronajímá tři lány v Žerčicích (*in villa Zercicz*) měšťanu pražskému.⁷³ Kolem poloviny 14. století arcibiskup Arnošt z Pardubic nechal vystavit na severním konci vsi novou tvrz; poloha původního biskupského dvorce byla archeologicky doložena u dnešního barokního kostela sv. Mikuláše.⁷⁴

Dalším střediskem na mladoboleslavsku byly Běchary.⁷⁵ Biskupský běcharský statek byl již roku 1270 vysazen emfyteutickým právem, střediskem bylo pozdější město Běchary při jižním břehu potoka Stříble s farním kostelem sv. Vojtěcha. Středověkou lokaci lze pravděpodobně ztotožnit s pravidelným čtvercovým náměstím v jihovýchodní části Běchar. Kdy vznikl původní běcharský kostel (dnes barokně přestavěný, zdivo presbytáře kostela je snad ze 14. století) není známo, podací právo k němu náleželo ve 13. století arcijáhnovi Hradeckého kraje.

V roce 1292 král Václav II. udělil pražskému biskupství privilegium zřídit v Běcharech trh.⁷⁶ Běchary však nikdy nenabýly stavebního charakteru městečka, jímž ostatně byly jen velmi krátce, a k roku 1349 je zachyceno vyčlenění Běchar z přímých biskupských statků; arcibiskup Arnošt z Pardubic použil Běchary jako součást základního vybavení prebendy pro mistra teologie při svatovítské katedrále.⁷⁷

Na běcharském statku jsou zaznamenáni vinaři, nápravník, dva dozorcí a dva podsedci, kteří vykonávali

72 FRB II, 210.

73 NOVÁK (ed.) 1903, č. 269.

74 ÚLOVEC 2005, 1069.

75 KUČA 1996, 62; POCHE (ed.) 1977, 41.

76 RBM II, č. 2806: „...in villis episcopatus Bechar et Blisebi forum habendi.“

77 HLEDÍKOVÁ 2008.

různé posílky.⁷⁸

Biskupové pražští měli podíl i na výnosech v Mladé Boleslavi (a dalších devíti vesnicích, v Mladé Boleslavi mu patřilo *11 aere, molendinum cum una rota, forum decimum*), jak to zachycuje biskupský urbář z konce 13. století,⁷⁹ zároveň však uváděné velké množství pustin svědčí o tom, že zboží v této oblasti utrpělo značné ztráty ve „zlých letech.“ Podle Rostislava Nového byly nejvíce zpustošeny ty vesnice, které jsou v urbáři mřežovány; patří mezi ně i Běchary.⁸⁰

3.2.2 Roudnice na Labem a severní Čechy

Osídlení kolem Labe patří mezi nejstarší v Čechách vůbec. Samotné město Roudnice leží na jižním vrcholu velikého zákrutu Labe severně pod horou Řípem, na návrší levého břehu nad říčním brodem, kudy vedla obchodní cesta z Prahy na sever do Lužice. V písemných pramenech se vyskytuje od 12. století, a to od samého počátku jako majetek pražských biskupů. V roce 1194⁸¹ se uvádí roudnický biskupský dvůr, doložen je rovněž arcijáhen. Patrně na místě dvora vznikl kamenný románský hrad.

Rozloha bývalého hradu se přibližně kryje s prostorem dnešního, mírně rozsáhlejšího zámku, jak dokládá dochované románské torzo pod jeho severozápadním nárožím. Hrad se severní stranou opíral o skalnatou hranu labské terasy, od západu jej chránila

78 RBM II, č. 1673.

79 EMLER (ed.)1881; RBM II, č. 1673. Šlo o vsi Kobylnice, Kamensko, Vesec, Domousnice, Pěčice, Kbel, Dětenice, Křelina, Sedliště, Výkleky a Chrást.

80 NOVÝ 1960, 218. V Běcharech vlastnil také část majetku Sezema z Běchar – zřejmě tedy biskupové nevlastnili veškeré běcharské jmění. Naopak vlastnili pozemky ve vsi Dětenice, která však patřila Markvarticům.

81 CDB I, 349.

přirozená rokle a ze zbývajících dvou stran byly vyhloubeny příkopy, z nichž je dnes patrné především severní vyústění východního. Při barokní přestavbě byla zachována část nejhodnotnějšího objektu hradu. Tato v nároží románského hradu situovaná obdélná stavba měla minimálně obě západní nároží i průběh nejméně tří stran zpevněn věžicemi tříčtvrtěokrouhlého a polookrouhlého půdorysu (celkem doloženo minimálně 7 věžic). V dochované cca 30 m dlouhé a 14,5 m široké části byl nad valeně sklenutým sklepem umístěn velký dvoulodní sál, zaklenutý deseti poli křížových kleneb na střední sloupky. Součástí paláce byla i drobná kaple s půlkruhovou apsidou v hmotě jedné z věžic. Díky dochovaným plánům z 16. století je zřejmo, že palác pokračoval dále a byl zakončen mohutnou okrouhlou, nejspíše obytnou věží. Dochované torzo bylo zřejmě palácovou částí původní rozsáhlejší hradní dispozice.

Tomáš Durdík (i Dobroslava Menclová) datuje stavbu, důsledně provedenou z kvádríkového zdiva a se střídavým užitím oblých a polygonálních pilířů nesoucích klenbu, která má obdobu v románské bazilice Panny Marie v malostranské johanitské komendě, do 80. let 12. století, tj. do doby přemyslovského biskupa – knížete Jindřicha Břetislava⁸² (pro což hovoří i fakt, že Jindřichu Břetislavovi se podařilo rovněž scelit biskupské majetky na Roudnicku); Anežka Merhautová se přiklání k starší dataci, do doby biskupa Daniela, tj. kolem poloviny 12. století.⁸³

Stavba i údržba takto mohutného kamenného hradu vyžadovala zajisté velké množství různě kvalifikovaných lidí a to pak se mohlo odrazit i v rozvoji města, které vzniklo na břehu Labe v severozápadním sousedství

82 DURDÍK / BOLINA 1996, 293.

83 MERHAUTOVÁ / TŘEŠTÍK 1984, 175.

hradu. O existenci města hovoří i zpráva z dob Braniborců v Čechách: „téhož roku [1279] dne 21. září obsadil Pavel Beruth násilím hrad (*munitionem*) pana biskupa Tobiáše v Roudnici i město (*civitatem*) a podrobil je svému panství.“⁸⁴ Karel Kuča toto uvádí v překladu „hradu i města biskupské Roudnice“ a píše, že v reakci na násilné obsazení dal biskup Tobiáš opevnit kostel,⁸⁵ což zřejmě musela být svatyně nikoli na opevněném hradě, ale ve městě a onou svatyní snad byl románský kostel v místech nynější sakristie klášterního kostela Narození Panny Marie; „město“ bylo v té době asi jen trhovou osadou. Biskup Tobiáš pověřil rovněž místního rychtáře novým vysazením Roudnice zákupním právem na 43 lánech, toto dokládá potvrzovací privilegium biskupa Jana IV. z Dražic z roku 1302.⁸⁶ Podle Jindřicha Tomase však město Roudnice jako trhové místo i s určitými městskými právními formami zřejmě tehdy již existovalo a měšťanům jejich městské právo tehdy nepochybně nikdo neupíral, neboť, jak zdůrazňuje, v Janově listině se o městském právu ani nehovoří. Rozlišení hradu a města („hrad biskupův Roudnici a město“) v kronikářově zprávě z roku 1279 pak podle Tomase ukazuje na to, že „město Roudnice vzniklo dříve, nepochybně v době Přemysla Otakara II.“; králi pak rovněž přisuzuje větší podíl na vzniku města (na místě aglomerace několika blízkých osad, z nichž nejvýznačnější byla spojena se jménem Roudnice) jako samostatné instituce.⁸⁷

Nově vysazené město bylo omezeno na ulicový útvar nynějšího náměstí Jana z Dražic, přiléhající ke břehu

84 FRB II, 346. „*eodem anno XI Kal. Octobris Paulus Beruth occupavit potentialiter munitioem domini Thobiae episcopi in Rudnicz et civitatem, et eam suo dominio subiugavit.*“ Český dle BLÁHOVÁ / FIALA, 1974, 164.

85 PELCL / DOBROVSKÝ (edd.) 1784, 439.

86 KUČA 2004, 400; RBM II, č.1933.

87 TOMAS 1969, 9.

Labe. O celkovém rozsahu osídlení chybějí doklady, ale lze předpokládat, že na západním konci končilo opevněným románským kostelem a na opačné straně končilo severně pod hradem. Velkého rozkvětu se Roudnice dočkala za biskupa Jana IV. z Dražic, kdy byl postaven kostel svatého Václava, špitál, augustiniánský klášter s kostelem Narození Panny Marie (do jehož stavby byl zahrnut i starý románský kostel) a kamenný most. Zřejmě za arcibiskupa Arnošta z Pardubic bylo město obeháno hradbami, ačkoliv povolení k opevnění poskytl Roudnici již Václav II. v devadesátých letech 13. století, ještě v roce 1310 však zůstával jediným opevněným místem kostel a uvedená výsada byla naplněna mnohem později.⁸⁸

Vedle Roudnice lze k významnějším osadám pražského biskupství v oblasti severně a severovýchodně od Prahy počítat pozdější městečko Slavětín, které podstoupil ještě jako trhovou ves pražskému biskupství Přemysl Otakar II. roku 1268. V té době tu již jistě stával částečně dochovaný pozdně románský kostel sv. Jakuba. Pražské biskupství drželo Slavětín necelé století a v této době mohla snad být postavena severní kaple slavětínského chrámu, jejíž vznik klade Dobroslav Líbal do 1. čtvrti 14. století, a to nejpozději.⁸⁹ Pohyby majetku na Roudnicku jsou zachyceny i v době Tobiáše z Bechyně, jako právě v listině Václava II. z roku 1295, kdy si biskup při příležitosti založení Zbraslavského kláštera vymohl na králi náhradu.⁹⁰ Na konci 14. století pak patřilo k

88 DOBIÁŠ 1927, 110; KUČA 2004, 400; TOMAS 1969, 11.

89 LÍBAL 2001, 453.

90 TOMEK 1855, 361; RBM II, č. 1692. Na Roudnicku tak získal vsi Hněvice, Radčice, Záluží, Mnetěš, Chržín, Dobřín, Kozlovice, Černuc a Lobeč, dále ves Vodochody v roce 1295 (RBM II, č. 1688). V oblasti severně a severovýchodně od Prahy patřily koncem 13. století pražskému biskupství zřejmě i tato místa: Slavětín, Obora, Vršovice a díl Blšan (RBM II, č. 620), Smolnice, Hlinná, Babiny, Březí, Zbudov na Litoměřicku (která směnil Jan IV. s klášteřem roudnickým), dále Počedělice (RBM II, č. 888), Veltěže (NOVÁK

roudnickému panství dvacet vesnic.⁹¹

Dalším významnějším střediskem oblasti byly Počedělice, ves s částečně dochovaným pozdně románským kostelem svatého Havla,⁹² kde byla roku 1274 vydána listina biskupa Jana III.;⁹³ ve formulářové sbírce je pak zaznamenána smlouva mezi biskupem Tobiášem a měšťanem lounským o osazení biskupských vsí Veltěže a Obory a povinnostech osadníků k biskupskému statku v Počedělicích (*episcopali curia Pocedelic*).⁹⁴

Již poněkud vzdálen od Roudnice, ve vyšší a členitější krajině Ralské vrchoviny leží již od pravěku osídlená obec Blíževedly a v její těsné blízkosti zřícenina hrádku Hřídělíku. Blíževedly jsou uváděny v listině krále Václava II., v níž dostaly spolu s Běcharami k roku 1292 povolení k trhu (*forum habendi*),⁹⁵ v Blíževedlech se nachází také kostel sv. Václava, v jehož nynější barokní podobě se skrývá gotická stavba, snad z 14. století, ba je možno uvažovat i o stavbě starší, jejíž pozůstatkem je dnešní sakristie, která snad mohla tvořit i pravouhý chór raně gotického chrámu.⁹⁶ Hřídělík je poprvé připomínáný k roku 1334, není však známo, kdy vznikl, ani zda jeho zakladatelem byl přímo biskup. Šlo o malý skalní hrad na výrazném pískovcovém suku s přístupem na vrcholovou plošinu pomocí schodiště v chodbičce vytesané do skalního bloku a obvodovou fortifikací, kterou tvořila masivní hradba.⁹⁷ (Hřídělík měl být také později sídlem

(ed.) 1903, č. 255), Mělnické Vtelně (NOVÁK (ed.) 1903, č.15), Dolín, Želečnice, Bakov (RBM IV, č. 478), Oujezd u Bíliny (NOVÁK (ed.) 1903, č.164).

91 BOHÁČ 1979.

92 POCHE (ed.) 1980, 105; ŠEBESTA (ed.) 1905, č. 1, uváděno jako *episcopali curia Pocedelic*.

93 RBM II, č. 888.

94 ŠEBESTA (ed.) 1905, č. 1.

95 RBM II, č. 2806.

96 KRACÍKOVÁ / SMETANA 2000, 30sq.

97 DURDÍK / BOLINA 1996, 291sq. Jen pár kilometrů od Blíževedel zakoupili později arcibiskupové jiné městečko – Hošťku a kousek dál ještě hrad Helfenburk (Hrádek u Úštěka), kde strávil část svého života Jan z Jenštejna.

dominikánského kláštera, ale nedošlo k uskutečnění tohoto záměru⁹⁸).

3.2.3 Rokycany a okolní statky

Rokycany vznikly na frekventované cestě z Prahy do Plzně a Řezna, na mírně vyvýšené ploché terase nad levým břehem soutoku dvou potoků v říčku Klabavu, zřejmě jako tržní ves záhy poté, co Přemyslovci ovládli plzeňskou kotlinu a kdy byla proražena obchodní cesta brdskými lesy. Ves byla pravděpodobně založena samotnými Přemyslovci či pražským biskupstvím, protože záhy po jeho založení se staly Rokycany biskupským majetkem. V roce 1110 se zde konalo diplomatické jednání přemyslovských knížat a je zde zmiňován biskupský dvůr,⁹⁹ nejpozději roku 1176 zde bylo sídlo arcijáhna,¹⁰⁰ a tedy i kostel (snad zasvěcený sv. Blažejí, o němž je dle mladšího pramene zmínka k roku 1272¹⁰¹), který pravděpodobně stával na témž místě jako nynější kostel Panny Marie Sněžné. Poloha biskupského dvorce nebyla dosud bezpečně identifikována, ale předpokládá se v jihovýchodní části nynějšího Malého náměstí, v blízkosti brodu přes říčku Klabavu, kudy vedla cesta do Prahy. V jižní části náměstí byly učiněny nálezy polozemnic ze 12. století, na východní straně byly objeveny zbytky zdíva, interpretovatelného snad jako rotunda, tedy soukromá svatyně dvorce, a kostry z 11. století.¹⁰² Na Malé náměstí bývá umísťována i původní osada, románské Rokycany, avšak je rovněž možné, že se předlokační sídliště nacházelo na druhé straně řeky, na západním předměstí Pátek, kde také stával kostel sv. Petra a Pavla (později

98 KUČA 1996, 144.

99 FRB II, 169.

100 CDB I, 251.

101 KUČA 2004,340; ANDERLE/ KAREL/ ŠVÁBEK 1994, 71.

102 KUČA 2004,343; ANDERLE/ KAREL/ ŠVÁBEK 1994, 71.

zrušený). Ovšem nejstarší urbanistické dějiny Rokycan, jak píše Karel Kuča, zůstávají otevřené. Není ani jisté, kdy získaly statut tržové vsi, případně města.

Ke konci 13. století se váže zpráva o opevnění rokycanského kostela přičiněním biskupa Tobiáše (ač na rozdíl od četných jiných biskupských statků nejsou zvěsti o vyplnění Rokycan během domácích válek); nedávný archeologický výzkum odhalil v prostoru mezi kostelem a budovou dnešního děkanství základové partie zdiva, které snad mohou být interpretovány jako pozůstatky Tobiášova kostelního opevnění, později použitého jako hradba oddělující svatyni od biskupského hradu, který byl snad v přibližně stejné době nově vystaven¹⁰³ (či snad původně fara, hrad je poprvé zmiňován až v 15. století v kronice Vavřince z Březové¹⁰⁴) v bezprostřední blízkosti kostela, jakožto náhrada starého biskupského dvorce. Zda přitom došlo také k lokaci nového města v prostorách dnešního Malého a Masarykova náměstí a případně opevnění, není jasné, i středověký vývoj Rokycan a jejich topografie představuje dosud ne zcela jednoznačně vyřešený problém.¹⁰⁵

Za Arnošta z Pardubic pak došlo v Rokycanech ke zřízení kolegiálního probošství řádu sv. Augustina a patrně také k nové stavbě kostela Panny Marie Sněžné, jehož gotická podoba je datována do druhé třetiny 14. století (tento v následujících staletích několikrát přestavovaný kostel býval ve své středověké podobě bazilikálním trojlodím o pěti polích v hlavní lodi a s pětibokým závěrem o dvou polích; asi nejstarším prvkem kostela, byť zachovaném v sekundární poloze je lomený hlavní portál a dle zesílení spodních partií zdiva presbytáře je

103 DURDÍK 2005, 93.

104 FRB V, 508.

105 KUČA 2004, 345; ANDERLE / KAREL / ŠVÁBEK 1994, 71.

možno se domnívat, že stojí na starších základech¹⁰⁶). Význam Rokycan značně poklesl po založení královského města Plzně, k němuž došlo za Václava II. koncem 13. století.

Podle Boháčovy rekonstrukce majetku patřilo k Rokycanům pět vsí; v Tobiášově době bylo zdejší zboží patrně rozsáhlejší, neboť část z něj byla přiřknuta nově založené kanonii.¹⁰⁷

3.2.4 Statek Příbram

Ve zvlněné a poměrně vysoko položené podbrdské krajině při východním úpatí Brd ležící Příbram se dostala do majetku pražského biskupství v roce 1216, kdy ji koupil od tepelských premonstrátů biskup Ondřej.¹⁰⁸ Místo leželo na historické severojižní komunikaci, tzv. Zlaté stezce, směřující z Bavorska ku Praze, další důležitá cesta vedla údolím Litavky k Berounu. Osídlení se rozvíjelo poblíž těchto cest, na vrcholku tehdy poměrně prudké terasovité ostrožny nad soutokem dvou potoků, v místech dnešního náměstí T.G.Masaryka. Na samém okraji svažující se ostrožny (která se ztratila v novodobé navážce) vznikl nejpozději v polovině 13. století¹⁰⁹ farní kostel sv. Jakuba a kolem něj se postupně rozšiřovala nejstarší zástavba. V jádru gotický kostel, obdélná, jednolodní stavba s polygonálně uzavřeným presbytářem s opěráky a západní věží, byl do dnešní, goticko-barokně-

106 LÍBAL 2001, 429.

107 Dle v Pamětní knize zaznamenaném opisu potvrzení donace rokycanskému augustiniánskému klášteru Václavem IV. z 3. května 1401 jde o vsi Habrová, Chynín, Klabava, Lučiště, Němčovice, Německá Bříza, Želčany, Žíkov. Viz CIRONIS 1993.

108 CDB II, č. 126, č. 304.

109 V listině z roku 1298 potvrzuje biskup Řehoř příbramskému faráři desátky, které, jak farář dokázal, byly z dotyčných míst (Příbrami a vsí Brod, Žežice, Láz, Oseč, Konětopy, Dubno, Kozičín, Krsice, Rosovice, Tisová a Horosedly) odváděny již před více než čtyřiceti lety (RBM II, č. 1775; VELFL 2003, 13).

novorománské, podoby vícekrát přestavován (v 16., 18. a 19. století). V blízkosti kostela patrně stávala i tvrz, na níž sídlil biskupský purkrabí (Arnošt z Pardubic zde pak nechal vystavět tvrz z kamene); Václav II. pak vydal povolení k palisádovému opevnění. Příbram v průběhu 13. století nabývala na důležitosti zejména jako tržní místo pro celý region, o tuto funkci se podílela s nepříliš vzdálenou osadou Dubnem, jejíž význam však později pominul (Dubno bylo k roku 1298 označováno jako *civitas*,¹¹⁰ o století později jako *villa*). V době válek s Vítkovci byla Příbram a třináct okolních vsí vypleněna a vypálena.¹¹¹ Po skončení válek, začátkem devadesátých let, uzavřel biskup Tobiáš s rychtářem Přemyslem o znovuosídlení Příbrami a vsí Brodu, Žežic, Lázu, Oseče a Konětop právem německým.¹¹²

Urbanizace Příbrami byla rovněž podmíněna hornickou aktivitou – v okolí se nacházela bohatá ložiska stříbrných a železných rud a první, byť zřejmě jen dočasný rozkvět zdejšího hornictví spadá již do 13. a 14. století (archeologické nálezy keramiky ze 13. století na místě dnešních Březových Hor nasvědčují existenci hornické osady; stopy po těžební činnosti na Příbramsku spadají až do pravěku). Příbram se nadále rozvíjela pouze jako správní a hospodářské centrum biskupského panství a ještě na přelomu 14. a 15. století měla poloagrární charakter.¹¹³

110 RBM II, č. 1775.

111 NOVÁK (ed.) 1903, č. 29.

112 NOVÁK (ed.) 1903, č. 266.

113 NOVÝ 1973, 77.

3.2.5 Horšovský Týn

Horšovský Týn leží v Západních Čechách, v jihozápadní části Plzeňského kraje, nedaleko česko – německých hranic. Město se rozkládá na obou březích řeky Radbuzy, v místech, kde je údolí řeky z obou stran zúženo příčnými výběžky pahorkatiny, táhnoucí se podél toku. Na jižním, plošším břehu se dnes nachází Velké předměstí s kostelem sv. Apolináře; levobřežní město, soustředěné kolem náměstí s farním kostelem sv. Petra a Pavla, leží na poměrně prudce stoupající severní straně řeky v těsném sousedství renesančního zámku, na jehož opevnění přímo navazovaly městské hradby.

Okolí Horšovského Týna patří k oblastem, které byly ve srovnání s jinými částmi země zabydleny až poměrně pozdě; osídlení regionu hustou a poměrně stabilní sítí vesnic, měst a feudálních sídel proběhlo až v druhé polovině 13. století a v první polovině 14. století.

Zda patřil Horšovský Týn již k původnímu obdarování pražského biskupství,¹¹⁴ či se dostal do jeho majetku až později, ve dvanáctém století, není jasné.¹¹⁵ Pro pozdější dobu svědčí jednak názvy usedlostí v majetku pražského biskupa,¹¹⁶ jednak změna trasy nejvýznamnější a nejstarší komunikace této oblasti, zemské stezky vedoucí z Prahy do Řezna: v úseku od Staňkova k Domažlicím byl směr stezky odkloněn po levém břehu Radbuzy;¹¹⁷ řeku pak cesta překračovala právě v místech dnešního Horšovského Týna. Z konce 12. století pochází patrně i první dochovaná písemná zpráva, vztahovaná k Horšovskému Týnu, pokud ovšem tato listina z let 1184–1192 (tak jako i mnohé jiné z pozdějších let), kde je

114 FRIDRICH 1984, 156.

115 LÁNÍK 1982, 116.

116 FRIDRICH 1984, 156.

117 VÁVRA 1973.

uveden týnský arcijáhen,¹¹⁸ souvisí s Horšovským Týnem a nikoli s Týnem nad Vltavou.

Výše zmíněná listina, pojednávající o prodeji vsi Mračnice biskupem Jindřichem Břetislavem, informuje také o správci biskupských statků se sídlem v Horšově. Horšov, asi dva kilometry vzdálená ves, byla tedy původním správním centrem biskupské državy a zároveň i sídlem arcijáhenství, jak dokládají zmínky o horšovských arcijáhnech¹¹⁹ z počátku 13. století. Obě funkce, hospodářského i církevního střediska, kolem poloviny 13. století přebral Týn a Horšov tak sice ztratil na významu, ale nebyl zcela opuštěn, jak dokládají četné pozdější přestavby zdejší původně románské svatyně. Horšovské arcijáhenství mělo jeden děkanát, přičemž se hranice obou zařízení kryly.¹²⁰ Titul děkanského kostela pak nesl chrám sv. Apolináře v Horšovském Týně a později k němu bylo převedeno i samo arcijáhenství.¹²¹

V místech dnešního chrámu sv. Apolináře, na pravém břehu u brodu přes řeku, stávala nejspíš trhová a kupecká ves, která zřejmě vznikla právě po přeložení úseku Řezenské stezky. Jako příčina této změny trasy se uvádějí hospodářské důvody, pokračující kolonizace kraje a zřejmě vliv některého biskupa – starší směr stezky se jeho statkům vyhýbal.¹²² Při brodu vzniklá osada byla považována za onen „týn“, podle něž dostalo město svůj název, avšak novější archeologické výzkumy v areálu dnešního zámku, dokládají, že pravděpodobnější je umístění „týna“ na ostrožnu na levý břeh Radbuzy, kde bylo v jihovýchodní části zámku (respektive hradu)

118 CDB I, č. 335.

119 CDB II, č. 126, č. 168, č. 181, č. 331.

120 KADLEC 1991, 149.

121 FRIDRICH 1984, 159.

122 FRIDRICH 1984, 155sq; MACÁK 1953, 43. Středověká topografie města, zvláště pravobřežní osady však stále není přesvědčivě osvětlena, viz KUČA 1997, 198.

zjištěno osídlení již v mladohradištním období. Byl zde nalezen ohrazený dvorec se zahloubenými objekty ve vnitřní ploše.

Zřejmě o něco později došlo k výstavbě kamenného hradu. Jeho součástí představovala v první polovině 13. století vzniklá jednolodní kaple s pravoúhlým závěrem, v další fázi rozšířená o západní, asi profánní přístavbu. Tato kaple byla zachována a použita při stavbě raně gotického hradu, jehož stavba se táhla do pokročilé druhé poloviny století. Protože funkci obvodového opevnění stále ještě plnilo dřevěné či dřevohlinité ohrazení staršího dvorce, mohla stavba hradu probíhat neobvyklým způsobem. V první fázi vystavěli volně stojící západní křídlo s jihozápadní čtverhrannou věží. Ve druhé fázi se pak k němu na severní straně přiložila další čtverhranná věž a analogickou stavbu nastavěli i nad presbytář starší kaple. Teprve ve třetí fázi vymezila hlavní hradba lichoběžníkový hradní areál a povstala zřejmě i dnes zaniklá věž v severovýchodním nároží. Původní kaple tak byla vetknuta do jihovýchodního nároží dispozice. Staré opevnění nadále plnilo funkci parkánu nového hradu. Pravidelná, lehce lichoběžníková dispozice s nárožními čtverhrannými věžemi byla vybavena reprezentativní obytnou zástavbou. Hlavní palácové křídlo zaujalo západní stranu mezi oběma věžemi a další křídlo dle výsledků archeologického výzkumu existovalo na východní straně. Do parkánu se vcházelo nepochybně z náměstí přilehlého místa na východní straně. Poté musel přichozí, s největší pravděpodobností po jižní straně, obejít vnitřní hrad, aby mohl na jeho nádvoří vstoupit průjezdem v přízemí západního křídla. Toto křídlo si i se sousedními věžemi doposud uchovalo dobře své původní raněgotické členění. Jeho přízemí se rozpadá do dvou výškových úrovní. V severní polozahloubené části

obsahuje tři místnosti. Suterén severozápadní věže je zaklenut valeně a obě místnosti v paláci křížovými klenbami bez žeber do žebernými pasy vymezených polí na střední sloupy. Výše položenou jižní část vyplňuje vstupní průjezd se třemi portály za sebou a přízemí jihozápadní věže. Původně mělo funkci trezoru, přístupného pouze schodištěm v síle zdi z kaple nad ním. Rozdělení na dvě výškové úrovně přetrvává i v patře. Úprava severozápadní věže není známa. Vlastní palác obsahoval střední sál zaklenutý dvěma poli křížové klenby a z nádvorní strany osvětlený velkými hrotitými okny. Na severu s ním sousedila křížovou klenbou zaklenutá a krbem vytápěná komnata a na jihu výše položená, dvěma poli křížových kleneb zaklenutá předsíň před kaplí.

Tribunová kaple v patře jihozápadní věže náleží k nejnáročnějším prostorám české rané gotiky. Komplikovaný prostor byl do hmoty věže vkomponován tak, že se navenek prakticky neprojevoval. Spodní úroveň stěn člení sedile a prolamuje hlavní vstupní portál a portál na schodiště v síle zdi na tribunu. Jednolodní prostor kaple byl pomocí dvou sloupů a složitého klenebního obrazce převeden do trojlodního závěru osvětlovaného třemi hrotitými okny. Zrcadlově obrácený obrazec klenby východní části lodi byl použit i v její západní části, kde byl při současných památkových úpravách obnoven. Kaple vykazuje mimořádně pestrý rejstřík kvalitních architektonických článků a bývá většinou pokládána za mladší, ale při srovnání obou hradních kaplí nelze způsob kamenického zpracování „sám o sobě“ pokládat za jediný ukazatel slohového či časového horizontu. Může být totiž příznakem odlišného funkčního postavení jednotlivých prostor¹²³ a kaple může být datována do 60. let 13. století, tedy do doby biskupa Jana III. z Dražic.

123 KUTHAN 1994, 119.

Spojení jednotlivých úrovní a prostor paláce bylo řešeno pomocí značně komplikovaného systému početných schodišť v síle zdi. Typologicky náleží Horšovský Týn mezi kastely středoevropského typu.¹²⁴

Horšovský Týn byl za Jana III. z Dražic centrem stavební hutě, která pracovala i na jiných místech v okolí a pro jiné objednavatele.¹²⁵ Kameníci pracující na hradě se také podíleli na stavbě horšovotýnského kostela sv. Apolináře, jehož zřejmě nejstarší zachovaná část, portál v jižní části zdi, bývá srovnáván se stavebními prvky biskupského paláce (dnes zazděný lomený, raně gotický portál je členěný z vnějšku dovnitř zkosením, výžlabky a oblouny, které mají v ostění charakter sloupků na atických patkách a polygonálních soklicích s drobnými konzolkami pod přesahujícími talíři patek; kalichovité hlavice, zčásti s listovým reliéfním členěním, vrcholí nízkými profilovanými krycími deskami – menší lomený portálek s prostě vyžlabeným ostěním se nachází i na severní stěně), nejstarší část chrámu bývá proto kladena rovněž do poloviny 13.století.¹²⁶ Do této první etapy výstavby patří zřejmě i zdívo jižní stěny lodi, ale vyskytla se i úvaha, že portál, nedbale sestavený a vypočítaný kamennými štěpinami, je na současném místě osazen druhotně.¹²⁷ Další etapa stavby kostela započala patrně kolem poloviny 14. století přispěním arcibiskupa Arnošta z Pardubic i za jeho nástupců, jak o tom svědčí znaky arcibiskupů Jana z Jenštejna a Olbrama ze Škvorce na svornících presbytáře. Vyskytl se i názor, že kostel měl podobu bazilikálního trojlodí.¹²⁸

124 DURDÍK/ BOLINA 1996, 295sq.

125 KUTHAN 1994, 300; MENCL 1958, 144.

126 KUTHAN 1994, 113sq. D. Líbal uvádí padesátá léta, V. Mencl polovinu šedesátých let 13. století; V. Dvořáková léta 1260-1270 (LÍBAL 2001, 106; MENCL 1958, 10; DVOŘÁKOVÁ 1963,20).

127 KONDRYS / PROCHÁZKA 1998, 61.

128 KUČA 1997, 196.

Ke kostelu sv. Apolináře se také pravděpodobně vztahuje opevnění provedené Tobiášem z Bechyně, „*in utraque Tyn*“.¹²⁹ Nelze však s naprostou jistotou tvrdit, že opevněným kostelem nebyl myšlen kostel sv. Petra a Pavla na náměstí před hradem, ale tento kostel (několikrát vyhořelý a znovuvystavovaný a v dnešní podobě barokní s několika gotickými prvky) byl nejspíše založen spolu s lokačním městečkem v průběhu 14. století, ze kdy je zpráva i o městském opevnění.¹³⁰

O rozsahu horšovotýnského panství nejsou dochovány údaje v arcibiskupském urbáři; Z. Boháčovi se podařilo zrekonstruovat jeho podobu a zachytit 22 vsí k němu náležejících.¹³¹

3.2.6 Týn nad Vltavou

Osídlení ostrohu na pravém břehu Vltavy při soutoku s Hlinským potokem se datuje dle archeologických nálezů do 10. století, ale zda již patřilo od počátku toto území mezi biskupské statky, není prokazatelné. Vyrostla zde osada, která se stala záhy díky své výhodné poloze při vodní cestě a vltavskému brodu významným obchodním střediskem.

Správním centrem se stal na ostrohu nad Vltavou opevněný biskupský dvorec. V jeho blízkosti se nacházel kostel Panny Marie, později uváděný jako sv. Kateřiny. Dle pamětní knihy z 18. století založil tento kostel biskup Jaromír (1068–1089). Tento kostel pak po požárech v 17. a 18. století zcela zanikl.

Týn nad Vltavou zastával zřejmě ve 13. století důležité místo v životě pražské diecéze: k roku 1229 je zpráva o církevním soudu odehrávajícím se „*in Thyn, in*

129 PELCL / DOBROVSKÝ (edd.) 1784, 439.

130 FRIDRICH 1984, 162; KUČA 1997, 198.

131 BOHÁČ 1979, 174.

*domo episcopali*¹³² a 11. března roku 1251 zde došlo k svěcení kněžstva a pasovského biskupa na jáhna.¹³³ Pravděpodobně již v polovině 13. století vznikla v Týně nad Vltavou také kapitula. Zcela nesporné je její trvání od r. 1264, odkdy je možno sledovat poměrně souvislou řadu jejích proboštů, ale posunutí vzniku až před rok 1251 je velmi pravděpodobné, neboť dle církevního práva (sice usneseného až na tridentském koncilu, ale odpovídající dřívější tradici), se smělo vyšší svěcení konat pouze v katedrále za přítomnosti biskupské kapituly a jen výjimečně na jiném místě, pak však měla být vybrána lokalita s co nejlepším kostelem a za přítomnosti místního kléru. Nebylo tedy bezpodmínečně nutné, aby v Týně nad Vltavou při svěcení pasovského biskupa byla kapitula, nutně tam však už musel být větší a významnější kostel obsazený větším počtem kléru, jinak by asi byla zvolena sousední Bechyně, sídlo arcijáhensství. V druhé polovině vlády Mikuláše z Riesenburka už kapitula existovala a je

132 RBM I, č. 750; CDB II, č. 331.

133 FRB II, 288. „*Idus Martii episcopus Nicolaus celebravit ordines in Tyn, in ecclesia sancti Christophori, et ibidem electum Pataviensem in diaconum ordinavit.*“ Tato událost se však dle některých badatelů odehrávala v Horšovském Týně (např. VANÍČEK 2003); tomuto by i nahrávala blízkost Pasova. Do Týna nad Vltavou umístila biskupské svěcení Zdeňka Hledíková (HLEDÍKOVÁ 1978), která zastává názor, že v Horšovském Týně, na rozdíl od Týna nad Vltavou, nebyl kostel zasvěcený sv. Kryštofu; uvádí ale jednu výjimku zaznamenanou v Konfirmačních knihách pražské arcidiecéze, kde je roku 1405 uveden jistý Jan, „*olim canonicus sancti Cristofori in Tin Horsoviensi.*“ Další výjimka se nalézá přímo v samotném kostele: svatý Kryštof zde stojí na hlavním oltáři; zasvěcení Panně Marii, svatému Apolináři a svatému Kryštofovi připomíná i nápis v presbytáři z roku 1768. Svatý Kryštof je světec středověku a předpoklad, že by se objevil na barokním, potridentském oltáři, aniž by zde byla předchozí tradice úcty k němu, není příliš pravděpodobný. Je snad tedy možné, že i v západočeském Týně byl chrám původně zasvěcen i svatému Kryštofovi – odpovídala by tomu, podobně jak v Týně nad Vltavou, poloha při brodě přes řeku. Blízkost obou svátků v církevním kalendáři spolu s nutností rozlišení dvou Týnů přispěla nakonec k označení kostela jménem Apolinářovým. V Týně nad Vltavou došlo k novému zasvěcení po přestavbě roku 1569, „kostel věnován byl od té doby sv. Jakubu, jehož památka světi se v týž den jako sv. Christofora.“ Svátek svatého Jakuba – a Kryštofa – připadá na 25. července (někde je Kryštof uveden u 24. července); na 23. července pak připadá svátek sv. Apolináře.

opravdu nejpravděpodobnější, že ji také on založil.¹³⁴ Pro kapitulní kostel bylo vybráno místo západně od starší osady, na protější straně Hlinského potoka, kde pak vznikl Nový Týn.

Za války proti Vítkovcům byl Týn vypálen (přes to nebo právě proto, že zde byla usazena královská posádka?); v Tobiášově formulářové sbírce jsou zachovány dvě listiny z roku 1287, sepsané za účelem obnovy kostelů Panny Marie, sv. Kryštofa a sv. Jakuba v Týně, poničených v době válek¹³⁵ a z roku 1289, kdy si biskup stěžuje králi na vyplenění Pelhřimova, Týna a sedmi vsí.¹³⁶ Po válečných katastrofách nechal biskup Tobiáš obnovit obě městská centra při kostelích na obou stranách potoka, Starý a Nový Týn, a zregulovat vltavský tok třemi jezy, jejichž sílu využily čtyři mlýny. Změna říčního koryta si vyžádala také stavbu dřevěného mostu. Podle rychlého rozmachu osady lze předpokládat, že ji biskup obdařil městskými právy a pravděpodobně i znakem. Město nebylo opevněno (navzdory znaku s hradbami), opevněn byl pravděpodobně pouze hrad a kapitula s kostelem – terasovité převýšení na jižní straně kostela je snad pozůstatkem tohoto opevnění. Kostel sv. Kryštofa byl později zasvěcen sv. Jakubovi a jeho středověká podoba je překryta barokní přestavbou – jedná se o jednolodní prostor s pětiboce zakončeným presbytářem s opěráky a s novějšími přístavky věže a postranních kaplí. Gotický presbytář má pět oken, původně s kružbami, s trojím žebrovím, jemnými konzolami a svorníky v klenutí.

Na místě původního dvorce vybudoval biskup také pro ochranu města kamenný hrad, který však zanikl po třicetileté válce (dochovaly se pouze zbytky tří valů,

134 HLEDÍKOVÁ 1978, 48sq.

135 NOVÁK (ed.) 1903, č. 1 a č. 18.

136 NOVÁK (ed.) 1903, č. 235.

příkopů, sklepy – dvouobloukový nástupní most pochází zřejmě z poslední etapy přestavby hradu v druhé polovině 16. století). Po katastrofách konce 13. století obnovený Týn tedy tvořil dva potokem oddělené urbanistické celky, z nichž starší při kostele sv. Kateřiny tvořil podhradí biskupského sídla. Nový Týn při kostele sv. Kryštofa (Jakuba) byl patrně po roce 1287 nově vyměřen.¹³⁷

Koncem 14. století je uváděno 31 vsí patřících k panství.¹³⁸

2.2.7 Chýnov

Město Chýnov leží na vyvýšené ostrožné poloze mezi dvěma potoky, ve zvlněné krajině předělu rybníční pánve a západního okraje Českomoravské vrchoviny. Patří mezi nejstarší osídlené lokality Jižních Čech, jakožto pomezí hradiště Slavníkovců na hranici s přemyslovskou částí Čech je zmiňuje již Kosmas k roku 981. Za prvních Přemyslovců sídlila na močály obklopeném chýnovském hradišti, centru stejnojmenného kraje, soudní a správní moc. Král Václav I. zrušil místní správní úřady a hradisko bylo výměnou přenecháno i se všemi právy v roce 1250 pražskému biskupství.¹³⁹ Chýnov se stal sídlem děkanátu a spadal pod Bechyňské arcijáhenství. V listině je rovněž zmiňováno patronátní právo ke zdejšímu kostelu, z kterého se však nedochovalo nic; z pozdějšího gotického

137 SUDOVA / PROCHÁZKA 2007; KUČA 2008, 759sq; SAKAŘ 1935.

138 BOHÁČ 1979, 172. Vltavotýnský majetek byl zmenšen roku 1268 výměnou za zboží horu Bechyně, Hodonice, Nuzice, Netěchovice, Vesce, Doubravku, Řeku, Tuleky, kus Hvozdna a půl Hostů.

139 RBM II, č. 2648 „*villam forenssem Hynow cum omnibus attientis ad eandem, videlicet cum iure patronatus ecclesie loci ipsius et cum eis, que pertinent ad eandem ecclesiam; et cum theloneo et foro habente plena iura...insuper cum riuis et molendinis, preterea cum uillis ecclesie, quarum sunt nomina: Cratossicy, dimidia uilla Lasaz, in Nevzvedech una curia habens molendinum et aquam; in Cladrub de terra ad unam araturam; in villa Glauathci de terra ad duas araturas...*“

chrámu, postaveného za Arnošta z Pardubic se dochovaly jen zbytky překryté barokní novostavbou.

I chýnovský majetek byl opakovaně pustošen za domácí války proti Vítkovcům.¹⁴⁰ Nově byl Chýnov zřejmě vysazen pod vedením biskupského správce Petra¹⁴¹ v devadesátých letech 13. století, a to kolem protáhlého náměstí při cestě z Mladé Vožice k hradu Choustníku. Na místě bývalého správního hradiště v jihovýchodní části náměstí byla pak vystavěna za Arnošta z Pardubic opevněná tvrz (později přestavěna na barokní zámek).

Dle arcibiskupského urbáře mělo chýnovské panství na konci 14. století dvanáct vesnic.¹⁴²

3.2.8 Českobrodsko

Český Brod leží v oblasti starého slovanského osídlení, v polabské rovině při říčce Šembeře. U brodu přes tuto říčku (kde stávala zřejmě také biskupská celnice) na cestě z Prahy na Kouřimsko a do Sadské, což byla jedna z nejdůležitějších zemských stezek, vznikla patrně ve 30. letech 12. století za biskupa Jana I. trhová osada s románským kostelem sv. Gotharda.

Za domácích válek s Vítkovci byl Brod roku 1289 vypálen.¹⁴³ Českého Brodu se patrně týká i údaj z formulářové sbírky Tobiášovy o přidělení 20 lánů, z tohoto však nelze jednoznačně vyvodit, zda se jedná opravdu o vlastní lokaci městečka nebo jen o jeho doplňující

140 NOVÁK (ed.) 1903, č. 89.

141 V roce 1291 zasedal na zemském soudu jakýsi Petr z Chýnova a Týna (PRÁŠEK 2006, 15). K Chýnovu se snad, jak uvádí L. Martínková, vztahuje lokační smlouva pro nejmenované město č. 256 ve formulářové sbírce (NOVÁK (ed.) 1903).

142 Až na ves Kladruby však neodpovídají místům zmiňovaným v listině z roku 1250; ves Lžín je pak uváděna i ve formulářové sbírce (*Plan et Lsin villas episcopatus nostri* – NOVÁK (ed.) 1903, č. 186). V Hlavatcích, uváděných v listině krále Václava I. je dochován raně gotický kostel sv. Ondřeje asi z poslední čtvrtiny 13. století (LÍBAL 2001, 97).

143 NOVÁK (ed.) 1903, č. 30.

vybavení.¹⁴⁴

Brod byl střediskem správy biskupských statků zdejšího okrsku zahrnujícího 17 vesnic nebo jejich částí. Nacházela se zde tvrz, vybudována patrně Tobiášem z Bechyně po roce 1289, sídlil zde purkrabí. Tvrz stávala při severozápadní straně náměstí a tvořila ji mohutná věž a palác. Později byla přestavována a nakonec v roce 1972 zbourána, dochovala se jen část silné obvodové zdi.¹⁴⁵ Biskup Tobiáš zde dal také pravděpodobně opevnit kostel, tak jako na jiných svých statcích (není však uveden v soupise mezi ostatními opevněnými kostely). Existence opevnění kolem kostela je však zcela nepochybná a jejím nepřímým pozůstatkem je dodnes zástavba v okruhu kolem kostela i pozdně gotická kamenná zvonice.¹⁴⁶ Městečko bylo zplundrováno ještě několikrát brzy po sobě začátkem 14. století, většího stavebního rozkvětu se dočkalo za Arnošta z Pardubic, který dal krom jiného přestavět románský kostel sv. Gotharda v bazilikální trojlodí (kostel byl i později několikrát přestavován, nejvýrazněji v 18. století) a zřejmě opevnit město zděnými hradbami.

Z. Boháč uvádí českobrodský statek jako roztržštěné zboží a jmenuje k němu čtrnáct vesnic.¹⁴⁷

Mezi ně patřily také Kyje, kde se nachází emporový kostel sv. Bartoloměje. Je to stavba pevnostního

144 NOVÁK (ed.) 1903, č.156; EBEL/ FROLÍK / RAZÍM 1998, 48.

145 DVOŘÁK 1992.

146 KUČA 1996, 556.

147 Některá jména zachycují i starší prameny, tak již zmiňovaná listina z formulářové sbírky mluví o loupeži koní v Kyjích, zpustošení Liblice a jiné 2 vsi a vypálení Českého Brodu (NOVÁK (ed.)1903, č. 30: „*in Kig curia nostra et villis aliis episcopatus nostri eidem curie...Lublicensem nostram et alias duas villas cum Brod forensi opido nostro ...ipsum Brod per ignis incendium consumentes*“), dále je zde údaj o prodeji dvou lánů v Nové vsi u Českého Brodu (NOVÁK (ed.)1903, č. : *in Nova villa episcopali circa Brod episcopale*) a o vysazení Onomyšli právem německým (ŠEBESTA (ed.) 1905, č. 2). Ves Bylany se dostaly do biskupského majetku u příležitosti založení Zbraslavského kláštera jakožto náhrada (RBM II, č.1692).

charakteru; má obdélný půdorys se čtvercovým presbytářem a hranolovou věží v šíři západního průčelí. Zakladatelem kostela byl nejspíše biskup Jan II. (1226-39) a jedná se o jediný dochovaný příklad panského kostela založeného pražským biskupem.¹⁴⁸

3.2.9 Trhový Štěpánov

Trhový Štěpánov leží ve zvlněné krajině jihozápadně od soutoku Želivky a Sázavy, na severní straně mělkého údolí Štěpánovského potoka. Štěpánov patřil patrně k původnímu obdarování pražského biskupství (přinejmenším před rokem 1126¹⁴⁹) a snad zde existoval dvorec a kostel. Nejstarším písemným dokladem je zde vystavená listina biskupa Jana z roku 1274.¹⁵⁰ Ve zlomku biskupského urbáře z 80. let 13. století je Štěpánov uváděn jako tržní místo, *loco forensi*, a je zde uváděn rychtář, mluví se o existenci krčem a tří mlýnů.¹⁵¹ Pravděpodobně někdy v této době, koncem 13. století, došlo k novému vyměření městského typu s velkým tržištěm nepravidelného tvaru, které bylo později zmenšeno vestavbou domovního bloku na severozápadní části; v jihovýchodní části plochy náměstí vyrostl snad současně s vyměřením tržiště či pravděpodobněji až na počátku 14. století nový biskupský hrad – prvá nesporná

148 MERHAUTOVÁ 1971, 150. Z. Boháč uvádí jako stavitele kostela Jana III. (BOHÁČ 1979, 168).

149 ŠIMÁK 1938, 946.

150 RBM II, č. 849.

151 EMLER (ed.) 1881. V urbáři jsou také uvedeny vsi náležející pod štěpánovskou správou: Keblov, Javorník, Chlum, Dalkovice, Soutice, Hulice, Nesměřice. Ve výčtu biskupského zboží v listině z roku 1295 jsou do štěpánovské vilikace zahrnuty navíc vsi Velešice a Vesce (RBM II, č. 1673).

Jiné pohyby majetku na Štěpánovsku: biskup Tobiáš si při příležitosti založení Zbraslavského kláštera vymohl náhradu, blízko Štěpánova získal Rataje, Mirošovice, Smilovice a polovinu vsi Aužic (či Vozicz?) a mlýn s rybářem v Ledečku (Redecz?) (TOMEK 1855, 361, RBM II, č. 1692.); v této oblasti prodává také Tobiáš statky biskupské ve vsích Sepyeru, Chlebích a Poděvúsích (ŠEBESTA (ed.) 1905, č. 3).

zmínka o něm však pochází až z roku 1379, to však již nejspíše delší dobu existoval.¹⁵² V rámci městečka byl situován poměrně neobvykle – vyplňoval v nevýrazné poloze polovinu jeho náměstí a měl pravidelnou čtvercovou podobu, pravděpodobně bez věží, dosud se z něj dochovala podstatná část jeho obvodové hradby.¹⁵³ Někdy bývá uváděn jako zakladatel hradu biskup Tobiáš z Bechyně.¹⁵⁴ Jeho iniciativě je také připisováno opevnění štěpánovského kostela sv. Bartoloměje. Tento původně snad románský kostel byl přestavěn asi po polovině 14. století a v polovině 19. století novogoticky upraven; od druhé poloviny 14. století zde bylo sídlo děkanátu. Někdy v době posledních Přemyslovců bylo nedaleko Štěpánova objeveno zlato a důsledkem toho byl příliv obyvatelstva, horníků, do města; důl byl ale opuštěn patrně před rokem 1390, nezmiňuje se o něm popis toho roku vydaný, ačkoliv v roce 1383 je o místním zlatodole zápis arcibiskupského pokladníka.¹⁵⁵

Rozsah štěpánovského panství je zachycen v Tobiášově urbáři a rovněž v listině z roku 1295; v obou případech je vyjmenováno devět vsí, přičemž u jedné z nich, Keblova, je zmiňován kostel: *item ibidem est ecclesia pertinens ad donacionem episcopalem cum dote sua*; tento kostel je patrně možno ztotožnit s dnešním v 19. století obnoveným kostelem Nanebevzetí Panny Marie, který má starší loď a presbytář ze třetí čtvrti 14. století.¹⁵⁶

152 Viz NOVÝ 1973, kdy v pozn. 38 uvádí užití slova *castrum* v jedné variantě formulářové sbírky k roku 1289.

153 DURDÍK / BOLINA 1996, 291sqq.

154 VLČEK 2005, 76.

155 „*Item aurifodina quattuor iugera.*“ VLČEK 2005, 76; CHALOUPECKÝ (ed.) 1912, 23.

156 LÍBAL 2001. Ve vsi Soutice stával původně asi románský kostel sv. Jakuba.

3.2.10 Řečické panství

Řečicko a Pelhřimovsko náleží k nejdříve osídleným oblastem českomoravské vrchoviny. Území získalo pražské biskupství za vlády Vladislava II., jenž rozsáhlou oblast tzv. Želivského újezdu daroval roku 1144 biskupu Otovi jako vyrovnání za hrad Podivín, a již roku 1203 je doloženo husté osídlení vyšších poloh kolem Rynárce nad Pelhřimovem. Řečické panství tvořilo největší a nejucelenější celek z veškerého biskupského majetku v Čechách a zdá se, že dokonce na konci 12. a ve 13. století bylo rozsáhlejší než v následující době. Na kolonizaci kraje se významně podepsala „stříbrná horečka“, která právě tuto oblast zasáhla. Na konci 14. století náleželo k tomuto „soběstačnému, bohatému, vnitřně konsolidovanému a přesně uspořádanému statku s fungující správou“ asi stovka vesnic.¹⁵⁷

Hlavním správním sídlem s purkarbským hradem byla Červená Řečice. Toto město, jen asi tři kilometry vzdálené od Želivského kláštera, leží ve vyvýšené poloze táhlého hřbetu a jeho polohu vymezuje Řečický potok; díky relativně příznivému klimatu byla tato část panství osídlena nejdříve. Patrně někdy v 80. letech zde biskup Tobiáš z Bechyně založil městečko, a to na místě již staršího osídlení – v areálu dnešního zámku, blízko Řečického potoka, bylo nalezeno rozsáhlé slovanské pohřebiště datované do druhé poloviny 12. století. V blízkosti pohřebiště zřejmě rovněž stávala svatyně, patrně jako součást nepřiliš rozsáhlého dřevěného opevněného dvorce.¹⁵⁸

Město má velké lichoběžníkové tržiště, na jehož jihozápadní stranu navazoval opevněný areál biskupského

157 MARTÍNKOVÁ 2004 a 2005.

158 DOBIÁŠ 1927,181.

hradu (roku 1290 označován jako tvrz, *munitionem*¹⁵⁹), který byl později přestavován, (a od konce 14. století důsledně označován jako *castrum*) až do dnešní renesanční podoby. Původní podoba tvrze ani podoba goticky přestavěného hradu není zatím zcela objasněna, asi nejstarší část tvoří střední trakt, k jehož severovýchodnímu nároží byla později přistavěna tzv. hláska (která však své nynější výšky dosáhla až o několik století později).¹⁶⁰ Hrad byl tedy patrně bez věží, s dvou či trojdílnou dispozicí a pravidelným jádrem.¹⁶¹ Jak podotýká August Sedláček, „jeho hlavní pevností bývaly močály, které jej za starodávna obklopovaly, a násep mohutný na severní, západní a jižní straně zachovaný“.¹⁶²

V jihovýchodním koutě náměstí stojí farní kostel sv. Maří Magdaleny.¹⁶³ Kostel v 17. století vyhořel a byl barokně přestavěn, středověký původ připomíná jen presbytář. Jedná se o jednolodní stavbu se sakristií na severní straně chóru a hranolovou věží před západním průčelím. Pětiboce uzavřený presbytář má zevně římsou jednou odstupňované opěráky, v ose chrámu je zazděné hrotité okno. Uvnitř je presbytář o jednom poli sklenut šestidílnou klenbou s těžkými žebry klínového profilu sbíhajících se do svorníku, který je ozdoben prázdným štítkem. Od lodi je kněžiště odděleno lomeným triumfálním obloukem, loď je plochostropá, sakristie sklenutá valeně. Dle D. Líbala odpovídá podoba presbytáře době před rokem 1320.¹⁶⁴

Červená Řečice je uvedena i ve zlomku biskupského urbáře z 13. století a mluví se zde o ní jako o *locum forense* o 36 lánech i o přítomnosti rychtáře a

159 NOVÁK (ed.) 1903, č. 133.

160 DOBIÁŠ 1927, 181.

161 DURDÍK 1999, 99.

162 SEDLÁČEK 1995 (reprint), 250.

163 KUČA 1996, 489; TRAJER 1862, 710.

164 LÍBAL 2001, 60.

purkrabího a 30 podsedků a o existenci krčem a pěti mlýnech: „...*iudex tenet unum molendinum cum duabus rotis pro servitio, et aliud cum una rota spectat ad purchravium, et una rota spectat et molit ad curiam episcopalem*“¹⁶⁵; vztahuje se k ní i zpráva z formulářové sbírky, ve které biskup dává tvrz v Řečici v dočasné držení jakémusi H., který za to slibuje bránit biskupské statky v Želivsku.¹⁶⁶ Josef Dobiáš z tohoto údaje odvozuje vznik úřadu nápravníků, dá se i soudit na snahu o vojenské zajištění zboží; Lenka Martínková uvažuje o možnosti lenní smlouvy v rámci startegicko– branného systému, který se zde, vedle systému hospodářsko – správního, postupně vytvářel.¹⁶⁷

Pravděpodobně spontánní činností domácího obyvatelstva, putujícího od centra v Červené Řečici do stále vyšších poloh a hlouběji do lesů po vodních tocích, byla osídlena i kotlina říčky Bělé ve zvlněné krajině Křemešnické vrchoviny, kde vzniklo několik osad, v jedné z nich byl vystavěn farní kostel sv. Víta. V bezprostřední blízkosti této osady došlo někdy kolem poloviny 13. století, pravděpodobně za episkopátu biskupa Mikuláše z Rýzmburka či Jana III. z Dražic, na výměře 40 lánů k lokaci dnešního města Pelhřimova; k této události se zřejmě vztahuje lokační smlouva, dochovaná v Tobiášově formulářové sbírce, kam byla nejspíše přejata ze staršího zápisu.¹⁶⁸ Prvotní město bylo vypáleno Vítkovci v roce

165 EMLER (ed.) 1881, 3.

166 NOVÁK (ed.) 1903, č. 33.

167 MARTÍNKOVÁ 2005, 41. „Na řečickém panství však podle mnoha různých indicií zcela nepochybně lenní systém fungoval, a to i přes takřka naprostou absenci jakýchkoliv jednoznačných písemných dokladů o něm.“ Biskupská klientela se měla na řečicku utvářet již pravděpodobně záhy po nabytí panství, kdy se v řadě hraničních oblastí s nevyjasněnými vlastnickými vztahy vytvořily drobné vladycké statečky, které držely osoby původně v manské závislosti na biskupovi.

168 CIM II, č. 74; NOVÁK (ed.) 1903, č. 264; MARTÍNKOVÁ 1999, 31sq; DOBIÁŠ 1927; KVÁŠOVÁ 2008; KUČA 2002, 95sq; MARTÍNKOVÁ 2004, 7.

1289¹⁶⁹ a následně pak obnoveno, jak dokládá další formulářová listina, ve které biskup Tobiáš uzavírá dohodu s rychtářem a konšely o novém osazení a opevnění příkopem a plaňkami.¹⁷⁰ Obnovený Pelhřimov měl pravidelný půdorys – rozlehlé čtvercové náměstí (zřejmě již nedlouho po založení téměř ze dvou třetin zastavěné blokem domů), k němuž se téměř v pravých úhlech sbíhají čtyři rovné ulice. Ve městě nevzniklo žádné panské sídlo ani centrum vrchnostenské správy nad městem a ani zde není doložena funkce purkrabího.¹⁷¹

V pravém horním rohu náměstí byl vystavěn – v městských hradbách – chrám původně zasvěcený Panně Marii a později sv. Bartoloměji. Tento kostel byl vícekrát přestavován, prvotně měl podobu nevelkého (asi 12m) bazilikálního trojlodí s plochým, trémovým stropem v hlavní lodi a zaklenutím v lodích postranních, každá dvěma příčně obdélnými křížovými poli. V podkroví jsou patrné dvě dvojice původních úzkých oken hlavní lodi se zaostřenou mniškou ve vrcholu. Dnešní pětiboký presbytář, zevně členěný odstupněnými opěrnými pilíři a lomenými dvojdílnými okny s profilovanými špaletami a kružbami, byl zaklenut ve třetí čtvrtině 14. století a původně byl zřejmě o něco nižší. Dle D. Líbala patřila k původnímu chóru raně gotické baziliky, jejíž výstavba navázala bezprostředně na založení města, na severní straně dochovaná obdélná sakristie s zčásti porušenou klenbou, původně o dvou obdélných křížových polích, s klínovými žebry a svorníkem.¹⁷²

Původní kostel sv. Víta nadále plnil funkci farního chrámu, a to až do 15. století, kdy byl přeměněn na hřbitovní. Kostel (nově vystavěný zřejmě zásluhou

169 NOVÁK (ed.) 1903, č. 235.

170 NOVÁK (ed.) 1903, č.231 a č. 232.

171 MARTÍNKOVÁ 2004, 9.

172 LÍBAL 2001, 317. Uvádí se i vznik sakristie na počátku 15. století – POCHE (edd.) 1980, 36.

Arnošta z Pardubic na místě starší svatyně) několikrát vyhořel a v 18. století byl barokně přestavěn; na středověký původ upomíná dnes jen polygonální kněžiště se šesti pilíři.

Rozsáhlé území řečického panství si postupem doby vynutilo vedle Řečice a Pelhřimova ještě další pomocná sídla správy a těmi byla Nová Cerekev, Nový Rychnov, Vyskytná a Dolní Cerekev. Nová Cerekev byla jen pomocným centrem bez většího významu, v Novém Rychnově bylo purkrabství (a patrně tvrz postavená někdy ve 14. století) spravující vysoko položené převážně hornické osady v okolí. Městečko Dolní Cerekev s purkrabstvím bylo dalším střediskem nevelkého obvodu na samé zemské hranici.¹⁷³ V Nové a Dolní Cerekvi bývaly původně dřevěné kostely („čerekvicě“ označovalo dřevěnou svatyni), které se však nedochovaly, původní vzhled si částečně uchoval i presbytář kostela v Rychnově, který bývá připisován založení Arnošta z Pardubic, patrně dle první zmínky o tamější faře z roku 1352.¹⁷⁴ V souvislosti s biskupem Tobiášem bývá uváděn kostel ve *Vyskytné*.¹⁷⁵

Kostel Jména Panny Marie ve Vyskytné byl původně zasvěcen sv. Mikuláši a i toto patronium poukazuje na to, že Vyskytná ve středověku zaujímala díky svým stříbrným nalezištím dosti významné postavení; ještě v Registrech královské berně z roku 1379 je nazývána *opidum* a v urbáři z roku 1390 *civitas*; nicméně chybí přesvědčivé důkazy o tom, že zde sídlil purkrabí a Vyskytná nejspíše byla jen vedlejším správním sídlem.¹⁷⁶

173 MARTÍNKOVÁ 2005, 22sqq.

174 DOBIÁŠ 1927, 328. J. Dobiáš rovněž píše o dalších kostelích na Pelhřimovsku s biskupským patronátním právem: zcela zbořen byl kostel v Lidmani, který existoval již v první třetině 14. století. Gotické tvarosloví je rozeznatelné na kostelíku v Rovné – D. Líbal datuje jeho výstavbu kolem roku 1300 či lehce později.

175 SOUKUP 1903, 298; TRAJER 1862, 715.

176 MARTÍNKOVÁ 2005, 23.

I o vyskytenském chrámu je zpráva, že byl opevněn za biskupa Tobiáše a situace tohoto hrazení je patrně dochována; dle farní kroniky z konce 18. století byl na portále kostela vytesán „zvláštním“ písmem špatně čitelný letopočet 1290.¹⁷⁷ Podle Josefa Soukupa (i J. Dobiáše) však zde stávala starší románská svatyně, která byla následně využita jako sakristie nového chrámu; D. Líbal ovšem označuje sakristii jako dodatečně přistavěnou, stavbu kostela pak datuje asi po polovině 14. století.¹⁷⁸ Vyskytenský chrám tvoří jednolodní, obdélný prostor lodi s třemi poli křížové žebrové klenby a pětiboce uzavřený presbytář o jednom poli a s šestipaprscitým závěrem a s vysokými dvojdílnými okny s kružbami (trojlist a čtyřlist v kruhu a ve sférickém čtverci). Z vnějšku je chrám podpírán jednou odstupněnými pilíři, kolem jej obíhá žulová trnož, k níž jsou přičleněny dva portály, jeden v průčelí a druhý, zazděný, v jižní zdi.¹⁷⁹

Založení biskupa Tobiáše se rovněž připisuje kostel Nanebevzetí Panny Marie v *Chvojnově*. Obec Chvojnov, ležící asi pět kilometrů od Pelhřimova, do jehož správy také patří, byla založena pravděpodobně počátkem 13. století v rámci postupující kolonizace oblasti; první dochovaná pramenná zpráva pochází z roku 1352 a je spojena s existencí zdejší plebanie, která patřila do obvodu řečického děkanátu a jejíž existenci lze předpokládat již pro konec 13. století.¹⁸⁰

Chvojnovský kostel má širší obdélnou loď a pětiboce ukončený presbytář s lehce obdélným křížovým polem a šestipaprskovým závěrem, po severní straně stojí masivní hranolová věž. Kol kněžiště a věže obíhá sokl,

177 MARTÍNKOVÁ 2002, 2; DOBIÁŠ 1927, 394.

178 LÍBAL 2001, 554.

179 DOBIÁŠ 1927, 394.

180 MARTÍNKOVÁ 1995.

opěráky vrcholí pultem, čtveřice dvojdílných lomených oken s profilovaným ostěním obsahuje kružby. Okna věže jsou střílnovitá, v horním poschodí hledí polokruhová okénka s vloženou mniškou. Západní i jižní portál lodi jsou lomené, lomený vítězný oblouk s pateční římsou má oboustranně okosené hrany. Klínová žebra presbytáře vybíhají na jehlancových konzolkách a končí v kruhových profilovaných svornících. Shodná je i křížová žebrová klenba v podvěžní sakristii. Loď a vnitřek chrámu nesou stopy barokních úprav, jimiž chrám prošel na přelomu 17. a 18. století.

O hmotné existenci chrámu jsou první věrohodné zprávy až z doby po polovině 14. století, vystavěn však již byl pravděpodobně dříve. Údajné založení kostela k roku 1296 (jak uvádí J. Soukup a zřejmě od něj přebírá i D. Líbal spolu s dovětkem, že snad této stavební etapě patří zdivo presbytáře s věží¹⁸¹) však nemá dle J. Dobiáše nijaké pramenné odůvodnění a tradice přisuzující tento kostel Tobiášovu založení pochází z místní farní kroniky z roku 1763.¹⁸²

3.2.11 Sepekov a Skalice

Po krátkou dobu, od roku 1291 do roku 1307, vlastnilo pražské biskupství statky získané konfiskací majetku Závaše z Falkenštejna v oblasti Sepekova a Skalice.¹⁸³ V obou těchto lokalitách býval opevněný dvorec či tvrz postavená dědici Vítka z Prčic, ale tato sídla po roce 1291 zanikla.

181 LÍBAL 2001.

182 DOBIÁŠ 1927, 335.

183 RBM II, č. 2070 a č. 2734: *...locus munitios dictus Skalice; item Sepekow locus forensis, Radeocich, villa Stibesici, Popovici, Podbozzie cum silva dicta Chlum, Zalusse dimidia villa, Dirscrajov, Bozetici, Hodussin, Vilksici, Vratissou, Milzkov due curie cum silvis dictis Ostri, Chualov, Breze, Veletin, Hodetyn, Mislkov, Dobrotyn, Chiska cum silva dicta Hrachov, Cirhov et Podole.*

V Sepekově býval zřejmě vítkovský dvorec na vyvýšenině v jihozápadní části obce, kde později existovala gotická kaple Panny Marie (a ještě později barokní poutní chrám); k roku 1321 je pak zmiňován farní chrám sv. Mikuláše na náměstí (dnes téměř pohlcený v druhoté zástavbě).¹⁸⁴

Význam Sepekova dosvědčuje jeho tržní právo, zachycené v označení *locus forensis* (v listině z roku 1291); při potvrzení práv biskupství na tento konfiskovaný majetek o patnáct let později je však toto místo označeno jako *oppidum*.

Další lokalita, které bylo uděleno právo trhu, byly Božetice; biskupovi bylo přitom svěřeno hrdelní soudnictví s rozsahem pravomocí jako v jiných biskupských trzích.¹⁸⁵

3.2.12 Kojetín

Jediný statek pražského biskupství ležící na Moravě je Kojetín. Město se rozkládá na nízké terase nad pravobřežním okrajem široké nivy řeky Moravy, v bohatě zavodněné staré sídelní oblasti moravských úvalů, na křižovatce cest z Olomouce do Kroměříže a z Vyškova do Přerova; k roku 1291 je doloženo vybírání mýta. Písemně je Kojetín znám od roku 1233 a to již náležel pražskému biskupství.¹⁸⁶ V listině datované rokem 1280, ve které je řešen spor o hranice s hradištským opatem, se Kojetín uvádí jako trhové místo (*loci forensis episcopatus nostri, dicti Kogietin*).¹⁸⁷

Z formulářové sbírky pak pochází informace o žádosti Tobiáše z Bechyně biskupu olomouckému a

184 KUČA 2004, 619.

185 RBM II, č. 2742. KUČA 1996, 288.

186 RBM II, č. 1430; ZAPLETAL 1965, 232; KUČA 1997, 927sqq.

187 RBM II, č. 1270. Pravost této listiny zpochybňuje Ladislav Hosák (HOSÁK 1957, 49).

příslušnému děkanu o založení kaple a hřbitova v Kojetíně, neboť ty dosavadní byly proměněny v tvrz,¹⁸⁸ a stížnost olomoucké kapituly biskupu Tobiášovi, že jeho bratr Milota, který měl Kojetín v držení, nadělal škody v okolních vesnicích patřících biskupství olomouckému;¹⁸⁹ obě události spadají zřejmě do 80. let 13. století. K roku 1290 je datována listina, ve které dal král Václav II. biskupu Tobiášovi právo opevnit Kojetín, poté co byl zpustošen nájezdem Kumánů (*oppidum forense dictum Cogetyn muniendi muro, fossati vel alio munimento...ciues dicti fori Cogetyn in antea eisdem utantur libertatibus et gaudeant iuribus, quibus utuntur et gaudent ciues communiter nostrarum per Morauiam ciuitatum*).¹⁹⁰

Jak popisuje Florian Zapletal, stával nejstarší v pevnost přeměněný kostel na náměstí a ještě na samém konci 14. století v něm meškal moravský markrabí; později tvrz-kostel neznámo jak zanikl. Druhý kostel stával na místě dnešního chrámu Nanebevzetí Panny Marie, ten ovšem nepřečkal třicetiletou válku a místo něj je zde barokní novostavba.¹⁹¹

188 NOVÁK (ed.) 1903, č. 172.

189 NOVÁK (ed.) 1903, č. 184.

190 RBM II, č. 1518. Rok 1290 však v dějinách Kojetína vůbec nepřipomíná K. Kuča (KUČA 1997, 927sqq.).

191 ZAPLETAL 1965, 235.

4. Biskup fundátor – zakladatelská a mecenášská činnost Tobiáše z Bechyně

„Thobias, Episcopus Pragensis XXV. Dominus in Bechyn. Obiit Anno Domini MCCLXXXVI. Kalendas Martii. Hic incastellauit Ecclesias Parochiales in Rudnitz, in utraque Tyn, in Rokiczano, in Rzieczicz, in Stiepanow, in Krzywsudow, in Wyskytna et in Heracz.“¹⁹²

„ten za dnuov života svého mnoho dobrého učinil v svém biskupství. Kostely farní mnohé postavil, jako v Raudnici, v Tajně Horšově, v Tajně na Vltavě, v Rokycanech, v Řečici, v Štěpánově, v Křivsaudově, v Vyskytné, v Herači.“¹⁹³

„Z duchovenstva se především biskup Tobiáš přičiňoval o zvelebování svých důchodů, jak vysazováním vsí (např. Onomyšl u Č. Brodu), tak i měst; pravda, bylo potřebí péče víc nežli jinde, když jeho zboží zvláště zakusila zhub v bouřích po smrti Přemyslově a potom od Vítkovců. Proto se snažil biskup každý svůj statek opatřiti městským ústředím a pro některá si vymohl od krále i opevnění. Tak po zpuštění nově vysazeny Brod, Příbram, Pelhřimov (i obezděn), Roudnice (1302), nově se jmenují města (Červená) Řečice na vysočině českomoravské, Týn nad Vltavou, Hradiště u Teplic (1287, nyní ves), městečka Štěpánov, Chýnov, Dubno u Příbramě (1298); tržní právo získal pro své Běchary (u Libáně) a Blíževedly (u Litoměřic), kdež potom zdvižen byl i hrádek

192 PELCL /DOBROVSKÝ (edd.) 1784, 439.

193 FLAJŠHANS (ed.) 1933, 149.

Hřídělík; z konfiskací roku 1290 dány biskupství trhové obce Rataje a Sepekov, kteréž však potom vyměnil za jiné zboží.¹⁹⁴

„Pro pražské biskupství se stal Tobiáš z Bechyně stejně proslulým zakladatelem měst jako předtím Bruno pro olomoucké biskupství (Červená Řečice, Český Brod, Horšovský Týn, Týn nad Vltavou).¹⁹⁵

„V porovnání s dobou Přemysla Otakara II. omezenému počtu královských podniků nepolevilo v pozdním 13. a počínajícím 14. století budovatelské a zakladatelské dílo na statcích církve a panstva. Tak pražský biskup Tobiáš, vlivná osobnost politického života země, si vymohl právo obezdít svá města hradbami, budoval a opevňoval kostely, vysadil město Pelhřimov a další.¹⁹⁶

Jak je vidět, staří kronikáři i moderní historici přiřítají biskupu Tobiáši nezanedbatelnou „budovatelskou“ (či zakladatelskou) úlohu. Celá řada dějepisných úvah se přitom opírá o citovaný odstavec z výčtu pražských (arci)biskupů, vydaný roku 1784 F.M. Pelclem a J. Dobrovským podle tzv. Stehlíkovského kodexu, datovaného do 1. poloviny 15. století,¹⁹⁷ kde se mluví o opevňování biskupských kostelů.

Samotné opevněné kostely, jak uvádí M. Plaček, patří neodmyslitelně k typickým fortifikačním stavbám středověku a raného novověku, střetávala se v nich funkce duchovního i fyzického refugia. „Opevněný kostel proto

194 ŠIMÁK 1925, 514.

195 DOLEŽEL 2009, 372.

196 KUTHAN 2009, 475.

197 <http://www.manuscriptorium.com/Manuscriptorium/engine/manuscriptorium.cgi>, vyhledáno 20.6.2009. O biskupských seznamech BLÁHOVÁ 2002.

reprezentuje nejužší spojení potřeb laického a církevního světa, které jeho vznik současně iniciovalo a zformovalo.¹⁹⁸ Jako bod obrany mohly působit i kostely osazené v chráněných polohách hradisek, starých římských kastelů nebo umístěné na feudálních sídlech, ale opevněné kostely v pravém smyslu se stavěly nebo spíše pro obranu upravovaly až po vzniku kategorie feudálního hradu a objevují se v 11. století a masového rozšíření dosahují ve 14. a 15. století – k tomu vedlo zřejmě i právní uvolnění jejich budování, neboť povolování stavby opevnění patřilo k základním projevům feudální svrchovanosti a fortifikační výsada byla jednou z nejdůležitějších.¹⁹⁹ Rozšíření opevněných kostelů je v podstatě dáno územím s římským křesťanstvím. Příkladem z konce 13. století v Čechách je kostel v Potvorově na Rakovnicku, o němž je i zachována písemná dohoda z roku 1281, ve které se plasský a zderazský klášter umlouvají, kterak se jejich lidé v případě potřeby mají podělit o místa v horním kostele, v kryptě a věži.²⁰⁰ Opevněným – obranným – kostelem byl rovněž chrám sv. Bartoloměje v biskupských Kyjích.

Zpráva o Tobiášově opevnění, jehož zbytky se snad zachovaly ve Vyskytné, Trhovém Štěpánově a Rokycanech,²⁰¹ bývá vykládána různými způsoby: tak

198 PLÁČEK 1996, 260.

199 PLÁČEK 1996, 260. Též zde uvádí základní roztřídění a terminologii, podle které existuje typ kostela vybavený určitými obrannými prvky, případně jednoduchým valem či palisádou; obranný kostel, kde je kostel vybavený jako hrad, s podsebitím a ochozy na věži, lodi i chóru, bez ohrazení, nebo jen se slabým ohrazením, valem či hřbitovní zídkou; hrazený kostel, jakožto neopevněný kostel v hradbách (s věžemi) nesoucích obranu a kostelní hrad či opevněný kostel, tj. kostel, který je vybavený obranným zařízením a hrazený jedním nebo více pásy hradeb – termín opevněný kostel má však víceméně obecnou platnost.

200 RBM II, č. 1235.

201 DURDÍK / BOLINA 1984, 105; DURDÍK 1996: při archeologickém výzkumu v roce 2004 byly objeveny v prostoru mezi kostelem a budovou děkanství základové partie zdiva, které porušovaly starší hřbitov.

podle J. Dobiáše k této akci došlo roku 1289, tj. na konci války proti Závišovi a jeho příznivcům. Tomuto ale odporuje údaj z formulářové sbírky z roku 1289 o synodálním zákazu fortifikace kostelů (*incastellare*), kvůli čemuž je vyhrožováno i církevními tresty,²⁰² a proto J. Kadlec soudí, že Tobiáš opevňoval kostely jakožto obranu proti braniborským nájezdům v počátcích svého episkopátu, poté co však seznal, že tato činnost má obrácený efekt a nepřítel o to více přitáhne, nechal ji zakázat na synodě.²⁰³ V seznamu opevněných kostelů chybí údaj o opevnění kostela v Českém Brodě; tu je však dle K. Kuči existence opevnění kolem kostela zcela nepochybná.²⁰⁴ Jako opevněné nejsou uvedeny ani kostely v jiných středočeských biskupských statcích (Příbram, Běchary, Žerčice, Slavětín), ani kostel v Chýnově.²⁰⁵ Naopak jsou zmiňovány kostely v Herálci a v Křivsoudově, ačkoliv obě místa získal teprve Tobiášův nástupce v biskupském úřadě, Jan IV. z Dražic – dle V. V. Tomka a J. Kadlece však mohlo mít biskupství již dříve patronátní právo k oběma kostelům a to pak mohlo i zčásti přimět biskupa Jana ke koupi těchto statků (je dochována listina z roku 1305, která se týká prodeje tohoto majetku i s vesnicemi, později uvedenými v arcibiskupském urbáři, sedleckému klášteru; po smrti původního majitele

202 NOVÁK (ed.) 1903, č. 89.

203 KADLEC 1972, 130, pozn. 36. Je také zde možno připomenout zákaz stavění pevností (*munitionis*), na kterém se dohodla květnová schůzka u sv. Klimenta v roce 1281. *Munitio* je také zmiňována v Červené Řečici – byla tedy postavena již před touto schůzkou?

204 KUČA 1996, 556. Nepřímým dokladem je pro to má být zástavba kolem kostela a pozdně gotická zvonice.

205 Kojetín, Příbram, Rokycany, Roudnice, Týn nad Vltavou a Pelhřimov získali povolení k opevnění (města?) od Václava II. mezi lety 1293-95; strategicky významný Český Brod byl zřejmě již tou dobou opevnění měl, ač třeba jen provizorní, dřevěné, které bylo později, za Arnošta z Pardubic předěláno na zděné, tak jako v Roudnici, Rokycanech a Pelhřimově. Viz EBEL/ FROLÍK / RAZÍM 1998, 49. Měl však Český Brod opevněný i kostel a zároveň bylo opevněno i městečko?

Oldřicha z Křivsoudova – který je ještě naživu v roce 1292²⁰⁶ – jej získal od krále Florent'an Rinieri).²⁰⁷ Existuje rovněž interpretace, která zprávu hodnotí jakožto směšování několika časových a věcných rovin a opevnění kostela v Křivsoudově se tedy týkalo „určité úpravy hradu“ (v jehož areálu snad také mohla být ještě další soukromá svatyně), a to v rámci dlouhodobějších stavebních aktivit pražských biskupů konce 13. a počátku 14. století.²⁰⁸

Opevněný byl rovněž kostel a hřbitov v Kojetíně,²⁰⁹ toto ovšem bylo přičiněním biskupova bratra Miloty.

Dalším pramenem, díky němuž získal biskup Tobiáš svoji pověst významného fundátora – zakladatele měst, je jeho formulářová sbírka.

Při posuzování důvěryhodnosti právního obsahu informací o lokacích pocházejících z formulářové sbírky je však třeba, jak upozorňuje Jiří Kejř, zachovávat jistou zdrženlivost, neboť formulář sice obsahuje velmi věrohodné texty, ale „přejímání formulářových kusů není bezpečným dokladem pro situaci jednotlivých měst.“

Založení středověkého města nebylo, jak uvádí J. Kejř, žádnou nekonrolovanou živelností, ale náročnou záležitostí, která se u nás začla rozvíjet až v době

206 RBM II, č. 1561 a č. 2734.

207 RBM II, č. 2028; JAN 2006, 135. Pražský purkrabí Oldřich z Křivsoudova je zachycen v listině z roku 1291, která pojednává o statech zkonfiskovaných Závišovi z Falkenštejna a přiřknutých v náhradu pražskému biskupství (RBM II, č. 2734).

208 V Křivsoudově existoval hrad, který zde patrně ve třetí čtvrti 13. století založili páni z Říčan. Původní hrad se dočkal radikální a velkorysé přestavby. Stal se rozsáhlou čtverhrannou dispozicí s mohutným okružním příkopem a mimořádně masívním valem před ním. Z vlastní zástavby se zachovala nejspíše pouze obvodová, relativně slabá zeď. Zdejší kostel Narození Panny Marie je barokní stavbou s gotickými zbytky (sakristie). V Herálci stávala západně od obce tvrz již patrně 13. století. Jádrem dnešní zámecké stavby je přízemní zbytek jednoprostorové věžové tvrze nejspíše ze 14. století, zřejmě s vodním opevněním; kostel sv. Bartoloměje opata je novogotickou stavbou na místě staršího. DURDÍK / BOLINA 1987, 139 a 153; DURDÍK / BOLINA 1996, 299; POCHE (ed.) 1977, 373; POCHE (ed.) 1978, 168; KUČA 1998, 249; ÚLOVEC 2005, 176.

209 NOVÁK (ed.) 1903, č. 172.

stabilizované mezinárodní prestiže. Udělení městského statutu i právo ke stavbě hradeb bylo výsadou královou a i biskup musel dostat povolení od panovníka; každé město je pak nutno posuzovat samostatně. Není však jednoduché rozhodnout, odkdy je které místo možno označit jako město, pokud přímo není dochován jasný písemný doklad o založení. Matoucí je rovněž terminologie používaná v době vzniku středověkých měst. Při neexistenci zakládací listiny je nutno tedy posuzovat i příslušné „městotvorné“ soubory znaků; jako jeden z velmi podstatných je středisková funkce místa. Centralita určité lokality může být pak dána různými okolnostmi: trhem, církevní správou, soudem, obrannou funkcí, střediskem mateřského práva aj., důležitá je i síť vesnic, tvořící zázemí případného města.²¹⁰

Jak spočítala L. Martínková, z doby od roku 1197 do roku 1278 se v edici CDB objevuje 17 textů lokačních smluv a ani v jednom případě nebyl vydavatelem pražský biskup (pětkrát je však vydavatelem olomoucký biskup Bruno ze Schauenburku). Ve formulářové sbírce Tobiáše z Bechyně je pak zachyceno vzorců lokačních smluv osm: č. 156 pro Český Brod, č. 164 pro Újezd u Bíliny, č. 255 pro vsi Veltěž a Obora, č. 256 pro ves Onomyšl, č. 263 pro nejmenované město o 45 lánech, č. 264 pravděpodobně pro Pelhřimov, č. 266 pro Příbram a č. 268 pro nejmenované město o 43 lánech. Přímou v originále či opise není však od Tobiáše dochována žádná lokační smlouva.²¹¹

V Tobiášově formuláři také nejsou žádné odkazy na jiná města jako právní vzor. Nicméně „nejsou-li důvěryhodné údaje o místech, výši platů, jménech osob aj., je třeba naproti tomu uznat, že i formulář ...nejspíše respektoval

210 KEJŘ 1976, 387, KEJŘ 1998.

211 MARTÍNKOVÁ 1999, 31sqq.

právní pravidla“ přičemž „celkový obraz městských institucí většinou odpovídá dobovému stavu.“²¹²

Tobiášova formulářová sbírka používá pro označování jednotlivých míst různé termíny: *villa* (např. *de villa episcopali Wtelma*²¹³), *curia* (*in Kig curia nostra*²¹⁴ *episcopali curia Pcedelic*²¹⁵), *loco forensi* (*apud Recicz forense ipsius opidum*,²¹⁶ *locum forense dictum Pribram, in quo XXVIII lanei habentur censuales...Premissloni iudici nostro ibidem iure teutonico locavimus, quod purchrecht vulgariter appellatur*²¹⁷), *opidum* (*Chinow opidum nostrum*,²¹⁸ *Przibram opidum nostrum*²¹⁹), *opidum forensi* (*in Thin opido forensi episcopatus Pragensis*,²²⁰ *quod nos XX laneos agrorum spectancium ad Brod forense opidum nostrum civibus*,²²¹ *civibus de Palgrimow opido forensi episcopatus nostri...quod Conradus iudex, Cristanus, Henricus iurati ipsius civitatis promiserunt nobis eandem civitatem infra idem tempus bonis hominibus locare et ipsam plancis circumdare*²²²). Ve zlomku urbáře je použito rovněž termínů *villa* a *curia* (*ad curiam Zercicz, villas Netrebicz et Craconos*²²³) i *loco forensi* (*in Scepanow loco forensi ...iudicis*,²²⁴ *in Rechycz loco forensi...iudex...purchravius*²²⁵). V listině Jana IV. je pak označena Roudnice jako *oppidum forense* (*oppidum suum forense in Rudnicz ...Paulo, tunc ibidem iudici, vendidit*

212 KEJŘ 1998, 129.

213 NOVÁK (ed.) 1903, č. 15 a řada dalších příkladů (např. č. 29, 30, 89, 118, 186, 193, 233, 235, 255, 262, 266).

214 NOVÁK (ed.) 1903, č. 30.

215 ŠEBESTA (ed.) 1905, č. 1.

216 NOVÁK (ed.) 1903, č. 33.

217 NOVÁK (ed.) 1903, č. 266.

218 NOVÁK (ed.) 1903, č. 89.

219 NOVÁK (ed.) 1903, č. 188.

220 NOVÁK (ed.) 1903, č. 18.

221 NOVÁK (ed.) 1903, č. 156.

222 NOVÁK (ed.) 1903, č. 231 a č. 232.

223 EMLER (ed.) 1881, 2.

224 EMLER(ed.) 1881, 2.

225 EMLER (ed.) 1881, 3.

*seu locavit jure teutonico, quod purchrecht vulgariter dicitur*²²⁶). Sepekov je v královské listině jednou *loco forensi* a o patnáct let později *oppidum*.²²⁷ Kojetín jednou *loco forensi (loci forensis episcopatus nostri, dicti Kogietin)*,²²⁸ podruhé *oppidum forense (oppidum forense dictum Cogetyn muniendi muro, fossati vel alio munimento...ciues dicti fori Cogetyn in antea eisdem utantur libertatibus et gaudeant iuribus, quibus utuntur et gaudent ciues communiter nostrarum per Morauiam ciuitatum)*.²²⁹

Použití rozličných termínů (*loco forensi, opidum forensi*) ukazuje na různé formy právního zřízení příslušných míst. Dle J. Kejře institucionálnímu městu odpovídá výraz *civitas*, který nejvíce ozřejmuje městský status daného místa, tento termín se však ve formulářové sbírce vyskytuje zřídka, v pražské biskupské kanceláři byl zřejmě vyhrazen po vzoru papežských listin zejména k označení biskupského sídla a obvodu jeho správy.²³⁰ Pro daný výčet použitých označení by pak městskému zřízení odpovídal nejspíše výraz *opidum*, jehož význam však snižuje – alespoň v případě použití v královské kanceláři – přívlastek *forense*.

Ze souboru biskupských držav by bylo dle mínění J. Kejře možno označit jakožto plnoprávné město nejjednoznačněji Kojetín, který ač v listině Václava II. označován rovněž jako *oppidum forense*, dostává však

226 RBM II, č. 1933.

227 RBM II, č. 1306 a č. 2070.

228 RBM II, č. 1270. Pravost této listiny zpochybňuje L. Hosák (HOSÁK 1957, 49).

229 RBM II, č. 1518. Rok 1290 však v dějinách Kojetína vůbec nepřipomíná K. Kuča (viz pozn. 174).

230 KEJŘ Praha 1998, 87. Tj. jen pro Prahu? Ale „...*quatenus decimam census in Przibrans et in Dubna civitatum*“ (RBM II, č. 1775). Dubno byla ves s trhem, kde není doložen dokonce ani kostel (viz NOVÝ 1973). V příslibu biskupa Tobiáše z roku 1284 obyvatelům Poličky, kterou měl od krále svěřenou do správy, o ponechání práv, která jim udělil Přemysl Otakar II. je rovněž použito termínu *civitatis* (CIM II, č. 35). Štěpánov je v arcibiskupském urbáři označen jako *civitas* k roku 1390 (EMLER (ed.) 1881, 110).

městský charakter udělením práva, jako mají měšťané v jiných moravských městech.²³¹ Městský charakter měla zřejmě i pětice biskupských měst, Příbram, Rokycany, Roudnice, Týn nad Vltavou a Pelhřimov, soudě podle povolení k opevnění, která tato místa získala od panovníka někdy mezi léty 1293 a 1295.²³² Struktura poddanských měst však byla nesrovnatelná se skladbou měst královských, a to jak v celkové početnosti obyvatelstva aglomerací a ve výrobní diferencovanosti, tak také v sociální členitosti. Dle hodnocení R. Nového (ovšem na základě převážně mladších pramenů – urbáře a berního rejstříku z konce 14. století) je ze souboru Příbram, Štěpánov, Týn nad Vltavou, Chýnov, Řečice, Vyskytná, Rychnov a Pelhřimov jedině u Pelhřimova možno konstatovat značný stupeň zřemeslničtění obyvatelstva (resp. stupeň dělby práce mezi zemědělstvím a řemeslem), ostatní místa měla více či méně agrární charakter – avšak značný počet krčm v řadě z nich (Příbram, Týn nad Vltavou, Pelhřimov, Český Brod) svědčí o jejich obchodním a tranzitním významu.²³³ „Městotvorná“ je i přítomnost vyšších církevních institucí: arcijáhensství v Roudnici, v Horšovském Týně a Rokycanech, děkanství v Chýnově a kapitula v Týně nad Vltavou.²³⁴

231 KEJŘ 1998, 94. O této listině nemluví Kuča (viz výše).

232 KEJŘ 1998; 162. DOBIÁŠ 1927, 110.

233 NOVÝ 1973. O městském charakteru Pelhřimova svědčí rovněž jeho výhodná poloha v rámci panství, privilegia, zlistněná sice teprve roku 1409, ale užívaná již „od nepaměti“; významná tržní funkce – i ve FTB je uveden požadavek, aby byli do města přivedeni *homines forensibus*; funkce obranná a ochranná – v roce 1316 město úspěšně odolalo nájezdu Vítka z Landštejna; farní centrum a doprava křižovatk (viz MARTÍNKOVÁ 2004, 2005).

234 Avšak na žádném ze všech jmenovaných biskupských statků se nevyskytoval klášter pro města obzvláště charakteristického řádu františkánského či dominikánského – ba ani jiného řádu (až do příchodu augustiniánů kanovníků do Roudnice za Jana IV. z Dražic). Tobiášův vztah k řádům nicméně hodnotí J. Kadlec jako vesměs kladný (jakožto šlechtic měl blízko především k rytířským řádům); dochovaná je i jeho stvrzovací listina augustiniánskému konventu v Domažlicích. Františkánský klášter se vyskytoval v Benešově, kam žebravý řád přivedl biskupův strýc stejného jména; po jeho smrti přešel Benešov do biskupova osobního vlastnictví.

Vzorce vzaté z jinak nedochovaných formulářových sbírek předchozích biskupských kanceláří také poskytují možnost různé datace. Tak na základě údaje z formulářové sbírky č.156 Karel Kuča, byť s jistými pochybnostmi, připisuje Tobiášovi emfyteutické vysazení trhového městečka Českého Brodu,²³⁵ zatímco podle Miloše Dvořáka povýšil dosavadní osadu na město Biskupský Brod biskup Jan III. z Dražic asi roku 1268, přičemž mu udělil zřejmě ihned také emfyteutické právo a další městské svobody, zejména právo hradby.²³⁶ K obojímu skepticky přistupují autoři článku Opevnění města Českého Brodu a uvádějí, že z tohoto formulářového údaje nelze jednoznačně vyvodit, zda se jedná opravdu o vlastní lokaci městečka, a tuto písemnost označují jakožto těžko využitelnou pro seriózní úvahy o konstituování městečka.²³⁷ Lokační smlouvu o založení nejmenovaného města německým právem na 41 lánech, někdy spojovanou s Českým Brodem (formulářová sbírka č. 264 respektive CIM II č.74) a přisuzovanou biskupům Tobiášovi či Janovi IV. z Dražic – přiřazuje L. Martínková Pelhřimovu a datuje ji do období Jana III. z Dražic či dokonce Mikuláše z Riesenburka.²³⁸

Tobiáši z Bechyně nelze jistě upřít vydatné zásluhy na obnově (nejen) biskupského majetku, o čemž svědčí i snaha o jeho přesnou evidenci, jak dokládá existence urbáře, ale i jeho apelace ke králi při zakládání Zbraslavského kláštera. Víme o jeho snaze vystavět a obnovit poškozené chrámy v celé diecézi, k čemuž prostřednictvím odpustků vybízí věřící²³⁹ – a to včetně kostela ve Vyšším Brodě, údajném to pohřebišti svého

235 KUČA 1996, 556; NOVÁK (ed.)1903, č. 156.

236 DVOŘÁK 1992, 5.

237 NOVÁK (ed.) 1903, č. 156; EBEL/ FROLÍK / RAZÍM 1998, 48; DVOŘÁK 1992, 5.

238 MARTÍNKOVÁ 1999.

239 viz KADLEC 1972, 165sqq.

politického protivníka Závaše z Falkenštejna. Při posuzování biskupovy přímé zakladatelské činnosti je však záhodno používat opatrné formulace: z dostupných pramenů není možno jednoznačně konstatovat, zda biskup to které město prvotně založil, zda ten který kostel nechal vystavět. Tento problém neobjasňují příliš ani uměleckohistorické metody: kostely ve všech jmenovaných biskupských městech byly více či méně, dříve či později přestavěny a spojujícím prvkem většiny z nich v jejich dnešní podobě je snad menší jednolodní prostor s polygonálně zakončeným kněžištěm a věží. D. Líbal datuje podle stavebních detailů do poslední čtvrtiny 13. století snad jen sakristii v pelhřimovském kostele sv. Bartoloměje.

Při pohledu na politickou situaci se spíše zdá, že příhodnější doba k větší fundátorské činnosti byla za episkopátu přímých Tobiášových předchůdců či následovníků: v období vlády Přemysla Otakara II. (samozřejmě že i v této době docházelo k četným násilnostem a katastrofám – Marignolova kronika nás třeba informuje o tom, jak „královské vojsko procházející do Bavor různými místy způsobilo tak velké škody českým vesnicím, hlavně vsím biskupa, duchovních a mnichů, že téměř převýšily škody v Bavorsku,“²⁴⁰) byl pravděpodobně Janem III. z Dražic (1258-1278) založen Pelhřimov a snad i město Roudnice²⁴¹ a vystavěn velkolepý hrad Horšovský Týn a další stavby horšovotýnské huti; počátkem následujícího století pak dle sdělení Františka Pražského vystavěl Tobiášův následovník biskup Jan IV. z Dražic (1301-1343) „mnoho kostelů ve své diecézi a

240 FRB III, 572. „*Verum exercitus regis diversis vicibus in Bauariam transeuntes tanta dampna intulerunt villis Boemie, maxime villis episcopi, clericorum et monachorum, quad dampna Bauarie quasi superaverunt.*“ Česky dle BLÁHOVÁ a kol. (edd.) 1987, 498.

241 TOMAS 1969, 9.

zvláště na biskupských statcích.²⁴² Pro období „zlých let“ se dá stěží předpokládat, že mohlo dojít k větším stavebním podnikům, než je nouzové opevnění či nezbytné opravy, v nepokojné době domácích válek v osmdesátých letech. Prameny opakovaně dokládají tíživou finanční situaci, kvůli níž se dokonce biskup ocitl v klatbě.²⁴³ K roku 1287 je datována listina z formulářové sbírky, podle níž si biskup Tobiáš půjčuje od nejmenovaného pražského žida 120 hřiven stříbra, aby mohl splatit peníze vypůjčené na cestu na synodu ve Würzburgu a zastavuje mu stříbrný kalich.²⁴⁴ „V těch dobách doléhalo na tohoto pana biskupa mnoho světských starostí a příboj rozličných zmatků, odcizování biskupských statků a nekonečné loupení majetku biskupství a jeho poddaných, takže někteří pochybovali, zda biskup vystačí s potravinami na živobytí své a svého dvora.“²⁴⁵ Samozřejmě však mohl biskup uskutečnit různá nadání po skončení válek, v posledních asi šesti letech svého života, kdy rovněž získal od krále díky konfiskacím odškodné.

Ba není ani jisté, zda Tobiáš na biskupských statcích kdy pobýval či mu někdy posloužily jakožto přechodné rezidence – na rozdíl od svých následovníků v úřadě, o jejichž pobytech na mimopražských sídlech je řada dokladů,²⁴⁶ či třeba na rozdíl od královny Kunhuty,

242 FRB IV, 368. „*Ecclesias quoque plures in sua diocesi et precipue in episcopatu construxit.*“ Český dle BLÁHOVÁ a kol. (ed.) 1987, 73.

243 ŠUSTA 1935, 363.

244 NOVÁK (ed.) 1903, č. 57.

245 FRB II, 341. „*Et licet contra eundem dominum episcopum multae subcrescerent hiis temporibus curae seculi et diversarum turbationum fluctuationes, alienationes possessionum episcopalium et spoliationes bonorum episcopatus et pauperum suorum innumerae, ita ut ad sustentationem suam at curiae suae ab aliquibus vix putaretur victalibus posse sufficere.*“ Český dle BLÁHOVÁ / FIALA 1974, 157.

246 Za všechny ostatní příklady lze uvést slova J.F. Beckovského o Arnoštovi z Pardubic, který: „...v roudnickém, cheynovském i v příbramském /hradě/, dřív než kladský klášter vystavěl, své pobožné myšlenky a nebesských věcí rozjímání každoročně jeden měsíc míval“ viz PRÁŠEK 2006, 15. Většina Tobiášových listin je psána v

kteřá když chystala svůj útěk z bezděžského věznění, poté co potřetí dostala povolení vzdáliti se dočasně z hradu, zamířila „do města Mělníka, jež bylo zvláště její a pobývši tam tři dny na náklad měšťanů, vrátila se na Bezděz.“²⁴⁷ Nelze však jednoznačně dosvědčit, využil-li Tobiáš někdy práva k ubytování a zaopatření pro sebe a svůj průvod ve „zvláště svém“ městě Pelhřimově, tak jak nás o tom zpravuje písemná dohoda mezi ním a tamními měšťany.²⁴⁸

S jistotou lze ovšem hovořit o jeho podpoře chrámového vybavení: „věnoval velkou svíci ke cti svatých Víta, Václava a Vojtěcha,²⁴⁹ „ opatřil jej tehdy drahocennými ornáty a kostelními knihami ke cti a chvále služby Boží a blahoslavených mučedníků Víta, Václava a Vojtěcha. Věnoval mu tyto věci: kasuli, dalmatiku, subtil z bílého aksamitu s velkými lemy. Dále mu daroval jiné roucho černé, vyšíváné zlatem; rovněž pallu na oltář z bílého balkinu, podšívaného červeným cendatem; též jinou pallu, na níž je vyší lev a orel na způsob per; též tři oltářní ubrusy s širokými obrubami; též pruhovaný aksamit, který se klade na Velký pátek pod ostatky, a čtvrtý ubrus dlouhý, který se rovněž klade pod ostatky. Též věnoval velký misál se všemi epištolami a evangelií na všední dny a svátky, psanými se zpěvem a hudbou a graduálem a sekvencemi, též velký nokturnal s rubrikami a zpěvem přes celý antifonář; dal též brevíř s velkými písmenami podle běhu pražského kostela a se zachováním starobylého způsobu a obyčeje.²⁵⁰ „*Cum itaque sancte Marie, sancti*

Praze (výjimku tvoří Kolín, Poděbrady a Würzburg), jedna listina (o jejíž pravosti byly vysloveny pochybnosti) je datována v Kojetíně.

247 FRB II, 348. „*venit in Mielnik civitatem, quae specialis eius erat, et ibi mansit tribus diebus in espensis burgensium, et rediit in Bezdyez.*“ Český dle BLÁHOVÁ / FIALA 1974, 166.

248 DOBIÁŠ 1927, 239; NOVÁK (ed.) 1903, č. 231 a č. 33.

249 FRB II, 341. „*posuit cereum episcopalem in ecclesia Pragensi... ad honorem et laudem beatorum martyrum Viti, Wenceslavi atque Adalberti.*“ Český překlad dle BLÁHOVÁ / FIALA 1974, 157.

250 FRB II, 367sq. „*providit ei in ornatibus pretiosis et libris ecclesiasticis ad honorem et laudem divini cultus, nec non et beatorum martyrum Viti, Wecesai atque Adalberti. Quarum rerum collatio talis*

Christofori et sancti Iacobi apostoli ecclesie in Thin ...libris, calicibus et alio ornatu ecclesiastico...“²⁵¹ Jako svědectví kronikářových slov jsou dva rukopisy uloženy v pražské kapitulní knihovně, první je evangeliář s uvedeným rokem 1293 a zápisem: „*dominus Thobias episcopus pragensis XXV^{as} fecit istum librum suivi et contulit eum ecclesiae pragensi*“²⁵², druhý je rukopis tzv. *Agendae ecclesiae Pragensis* vzniklý někdy před rokem 1294 a je zde zapsáno: „*Dominus Thobias episcopus pragensis vicesimus quintus istum librum agende contulit ecclesiae Pragensi.*“²⁵³ Jiným nepřímým svědectvím (a v kontrastu s tvrzením v samotném úvodu celé práce o anonymních umělcích středověku) může rovněž být zmínka z formulářové sbírky o jakémsi zlatníku Ottovi z Brodu.²⁵⁴

Ještě je třeba se zmínit o případném podílu Tobiáše z Bechyně na hradní výstavbě, při čemž je možno hypoteticky uvažovat o výstavbě nových hradů na místě starších objektů v Týně nad Vltavou, Rokycanech, Trhovém Štěpánově a Červené Řečici a tvrzí v Českém Brodě, Příbrami a Pelhřimově. Dle T. Durdíka lze však v rámci celé državy pražského biskupství dnes jednoznačně rozeznat zděné konstrukce nepochybně datovatelné do 13.

est: Casula, dalmatica et subtile de axamito albo cum limbis magnis. Item contulit alium apparatus nigrum cum auro textum. Item pallam altaris de albo balcyno, farratum de ruffo cendato. Item alium pallam, in qua est leo et aquila de plumario opere. Item tria mensalia altaris cum latis praetextis. Item strifeum axamitum, qui ponitur in parasceve sub reliquiis, et quartum mensale longum, quod etiam ponitur sub reliquiis. Contulit etiam missale magnum cum omnibus epistolis et evangeliis, tam scriptis, cum graduali et sequentiis. Item nocturnale magnum cum rubricis et cantu in ipso per musicam annotato per totum antiphonarium. Contulit etiam breviarium de magna litera iuxta cursum Pragensis ecclesiae modo et consuetudine antiqua conservata.“ Český dle BLÁHOVÁ / FIALA 1974, 185.

251 NOVÁK (ed.) 1903, č. 1.

252 Viz PODLAHA 1910, 60 (rukopis A LXI.2, č. 99); NEUWIRTH 1888, 442sq.

253 Viz PODLAHA 1922, 566 (rukopis P III, č. 1671); NEUWIRTH 1888, 442sq.

254 NOVÁK (ed.) 1903, č. 137.

století pouze v Praze, Roudnici a Horšovském Týně. „V ostatních centrech biskupských držav v Čechách jsou pro tuto dobu doložena sídla s možnou zděnou zástavbou, o jejíž konkrétní podobě však doposud víme jen velmi málo. Pověštinou se nejednalo nejspíše nejednalo o regulérní hrady, ale o objekty klasifikovatelné jako dvůr, dvorec či kurie. Zděné hrady tak vlastně až do konce 13. století představují v rámci državy pražského biskupství vyjímečné objekty. Šlo vždy o prestižní, ojedinělé stavební podniky.“²⁵⁵

Vyskytuje se i domněnka o založení hradu Konopiště u Benešova biskupem Tobiášem. Benešov patřil mezi rodové statky, nikoliv mezi zboží pražského biskupství a případná výstavba Konopiště by pak zdaleka předčila veškeré jiné stavební podniky doby, neboť v případě Konopiště se jednalo o: „nejdokonalejší ukázkou francouzského kastelu na českém území ... hrad se zcela vymyká z kontextu české šlechtické hradní produkce pokročilé druhé poloviny 13. století.“²⁵⁶ A jedině pak zde by asi přicházely do úvahy možné výklady architektonického tvarosloví jakožto nositele konkrétních obsahových sdělení s dalšími „významovými rovinami“ a dalo by se hovořit o politicko-propagandistických záměrech zadavatele, které se uvádějí v souvislosti s bádáním o rezidencích.

255 DURDÍK / BOLINA 1996, 299.

256 DURDÍK 1998, 62.

III. ZÁVĚR

Pražský biskup byl od samých počátků důležitou postavou v českých dějinách a jeho význam a postavení ve středověké společnosti stále vzrůstal. Tomu pak odpovídalo i rozšiřující se zázemí tohoto úřadu: kolem biskupa se pohybovalo množství dalších osob, jeho „dvůr“, který pomáhal biskupovi ve vykonávání jeho funkce a zároveň sloužil i k reprezentaci. K tomu ale bylo zároveň zapotřebí finančního zabezpečení. To zajišťovaly výnosy hospodaření na statcích. Tyto statky, které věnoval původně biskupství panovník, nabývaly postupně na rozloze a v době nástupu biskupa Tobiáše z Bechyně obhospodařovalo již pražské biskupství rozsáhlý majetek, nepravidelně roztráštěný po celých Čechách. Sestával jednak z míst na starých sídelních územích, kde jsou zmiňovány dřevěné dvorce (Žerčice, Rokycany, Roudnice, Chýnov, Český Brod, Týn nad Vltavou) přičemž řada z těchto center měla zároveň již od nejstarších dob důležitý tranzitní význam svojí polohou na významných zemských cestách, často v blízkosti brodu (Rokycany, Český Brod, Roudnice, Horšovský Týn, Týn nad Vltavou); i z nověji kolonizovaných oblastí v zalesněných územích vyšších poloh (Řečicko, Příbramsko). Biskupský majetek zahrnoval nejméně deset lokalit s výraznější centrální funkcí, trhem a církevní i světskou správou; o některých z nich se již dá uvažovat jako o plnoprávných městech. Ve všech těchto centrech stával alespoň jeden kostel, někde se nacházelo v blízkém sousedství dokonce několik svatyní (Rokycany, Horšovský Týn, Týn nad Vltavou, Roudnice)

– jednalo se začasť o kaple, jež byly součástí panského dvora. Tyto dvorce mohly mít ještě dřevěnou podobu, ale také již mohlo jít o výstavný hrad (Roudnice, Horšovský Týn) či tvrz.

Celkově se podoba biskupského majetku utvářela v souladu se společenskými, kulturními, politickými a hospodářskými změnami, které se v českých zemích ve 13. století odehrávaly, jak lze hodnotit např. podle rozšíření osídlení i do méně zemědělsky příhodných míst ve vyšší nadmořské výšce, zmínek o výraznější těžbě rud, existence městských zřízení či vzniku kamenných tvrzí, hradů a kostelů stavěných ve stylu gotiky.

V době domácích válek v osmdesátých letech 13. století bylo biskupské zboží značně poškozeno, přestože se je snažil Tobiáš z Bechyně všemožně ochránit. Po uklidnění poměrů v zemi proto musel přikročit k jeho důkladné obnově, což se odrazilo i v podrobném soupisu v podobě urbáře, v několika lokačních listinách a v řadě listin, v němž vyzývá věřící k obnově zrušovaného církevního zboží za příslibu odpustků. Konkrétnější vymezení stavebních a zakladatelských podniků biskupa Tobiáše je poněkud nejisté, neboť údaje z Tobiášovy formulářové sbírky poskytují různé možnosti interpretace a spíše než na původní městská založení mohou poukazovat na jejich obnovu po přestálých válečných útrapách, a pramen, podle nějž biskup ohrazoval, respektive stavěl kostely na svém zboží je mladšího data. Samotné zmiňované kostely se ovšem nezachovaly v původním stavu a podle několika dochovaných prvků nelze usuzovat na jednotného konkrétního stavitele.

Stopy dochovaného opevnění několika těchto kostelů by pak dávaly zapravdu zprávám o snaze biskupa Tobiáše uchránit církevní zboží v době válek, zároveň by to pak svědčilo o existenci těchto kostelů v dané době,

ovšem nevyplývá z toho, že by byl Tobiáš zároveň jejich stavitelem. Velmi hypotetická zůstává i představa Tobiáše z Bechyně jakožto stavitele hradů či tvrzí a jediný dochovaný hrad, který by tuto domněnku potvrdil, Konopiště, nepatří mezi majetek pražského biskupství.

Přestože v dějinách zvláště některých měst (Pelhřimov, Týn nad Vltavou) bývá jméno Tobiáše z Bechyně často a výrazně uváděno, chceme-li se dnes tomuto biskupovi nějak hmatatelněji, konkrétněji přiblížit, musíme se obrátit do Prahy, kde jsou v knihovně metropolitní kapituly dodnes uchovávány dvě knihy, které dal biskup podle slov kronikáře ještě spolu s jinými liturgickými potřebami pro katedrální chrám zhotovit. Co se týče jeho stavitelské činnosti, neposkytují nám prameny, jak už bylo zmíněno, natolik průkazné informace, abychom mohli dělat podobně jednoznačné závěry.

